

ale

Historisk tidskrift
för Skåneland

Nr 2 1967

ale

Historisk tidskrift för Skåneland
utges av De skånska landskapens historiska
och arkeologiska förening.

Redaktör

Antikvarie Carin Bunte, Kristianstad

Redaktionskommitté

Preceptor Erik Cinthio, Lund

Landsantikvarie Evald Gustafsson, Lund

Fil. lic. Gert Jeppsson, Lund

Docent Lars-Olof Larsson, Lund

Assistent Bengt Salomonsson, Lund

Intendent Gustaf Åberg, Simrishamn

Föreningens styrelse

Professor Birgitta Odén-Dunér, Lund, ordf., professor Holger Arbman, Lund, v. ordf., antikvarie Nils Nilsson, Lund, sekr., preceptor Erik Cinthio, Lund, v. sekr. museichef Bengt-Arne Person, Varberg, kassör samt docent Hilbert Andersson, Ystad, intendent Bengt Bengtsson, Lund, antikvarie Carin Bunte, Kristianstad, docent Bertil Ejder, Lund, landsantikvarie Evald Gustafsson, Lund, museiintendent Lars-Göran Kindström, Hälsingborg, rektor Salomon Kraft, Malmö, professor Sven Kjollerström, Lund, museiintendent Harald Lindal, Trelleborg, docent Gösta Lindeberg, Lund, stationsmästare Sven Nöjd, Örkelljunga, disponent Birger Persson, Ystad, professor Jerker Rosén, Lund, riksdagsman Per Edvin Sköld, N. Rörum, kyrkoherde Gunnar Wallin, Skurup, intendent Gustaf Åberg, Simrishamn.

Hedersledamot: professor Jürgen Weibull, Århus.

ALE utkommer med 3 häften årligen. Brev och manus till redaktionen adresseras till antikvarie C. Bunte, Nya Boulevarden 9, Kristianstad, tel 044/134 91

Medlem erhåller tidskriften kostnadsfritt. Årsavgiften 15:— kan insättas på De skånska landskapens historiska och arkeologiska förenings postgiro-konto Lund nr 24 68 31, c/o museichef B.-A. Person, Varberg.

På omslaget figur, ristad i tegelsten, som påträffats i murverket på St. Petri klosterkyrkas 1300-tals kor, Ystad. Teckning efter foto.

Kalkmålningarna i Vä kyrka

Av Henrik Græbe

Ales läsare har i tidigare nummer fått följa restaureringen av Mariakyrkan i Vä. Museumsinspektör Henrik Græbe analyserar här den vid restaureringen framtagna målningssviten i koret. Samtliga foto i artikeln LUHM.

På bilden ovan läggs sista handen vid ett av de mest omfattande konservatorsarbeten, som utförts bland Skånes romanska kalkmålningar. Bit för bit har den sentida putsen fallit och i samma takt har ett märkligt sceneri öppnat sig

på den finglättade medeltidsputsen därunder. Sedan 100 år tillbaka har man vetat att det fanns kalkmålningar i Mariakyrkans korvalv. Ett litet parti var den gången frilagt men man täckte över det igen och valde att dekorera på sitt

eget sätt med illusoriska kassetter och marmorimitationer, och som enda vittne om kyrkans äldsta utsmyckning kvarstod Majestas Domini framställningen i absidens valv, dock i väl påmålat skick. Sommaren 1963 påbörjades renknackningen och det var inte utan orsak förväntningarna ställdes högt. Kyrkan är en av de förnämsta byggnaderna från skånsk medeltid och målningarna kunde antagas vara från en av de viktigaste perioderna inom denna epok, Valdemar den Stores tid eller runt räknat 1100-talets senare hälft. Genom bevarade brev vet vi att kung Valdemar själv var kyrkans store donator, så det fanns all orsak att vänta något extra och ingen lär väl ha blivit besviken sedan målningarna nu preparerats fram. De har visat sig vara till huvudparten väl bevarade, de är helt enastående till sin innebörd och slutligen är de konstnärligt av hög klass och synnerligen skickligt utförda. I sin helhet har vi här fått ett av de finaste rummen från 1100-talet, som överhuvud taget finns bevarade i Sverige.

Samtliga väggar och valv i koret och absiden har frilagts respektive rensats från senare inslag. En lycklig omständighet i sammanhanget är att den stora altarpuppans har flyttats bort så att koret och absiden åter bildar samma rumsenhet som den gången målningarna tillkom, och sedan också korgolvet blivit sänkt, har kyrkans östparti så vitt möjligt återställts som det var för ca 800 år sedan. Den inte minst för målningarna så avgörande ljusföringen är emellertid helt annorlunda. Den gången har kyrkan varit dunkel, nertill belyst av lampor och ljus, upptill endast i den mån skenet lyckats tränga igenom. De små och djupt placerade fönstren med mörka glas, har inte bidragit nämnvärt till belysningen

och det är också uppenbart att målningarna ursprungligen haft avsevärt mycket kraftigare färger för att kunna göra sig gällande. Numera är de milda i koloriten, mattade av tid och överputsningar och överflödade med ljus från de stora fönsteröppningarna i korets sidor.

På två meters höjd över golvet går en gräns genom koret och absiden. Under denna står väggarna odekorerade och vita, över denna är allt bemålat. På korets väggar har funnits stora bildfält inramade av rika bårder med stiliserade växtmotiv, men dessa bilder är nu praktiskt taget utslätade och någon klar tolkning kan inte göras. På samma sätt har absidens halvrunda vägg lidit mycken skada under seklerna och kvar finns endast två helfigurer längst i norr, en ärkeängel och en kvinna med dok, troligen Jungfru Maria. Slutligen framställs på sidoväggarna i själva bågöppningen till absiden två manliga gestalter, en på vardera sidan. De håller i ena handen en bok och pekar med den andra mot majestatsbilden. Sannolikt rör det sig om två profeter.

I valvens sfär är målningarna väl bevarade och i absiden visar sig Kristus i Majestät enligt ett från så många andra kyrkor välkänt schema, sittande på regnbågen med jorden som fotapall och omgiven av mandorlan. Han är iförd alba, tunika och röd mantel, som mäktigt draperar sig kring livet och över vänsteraxeln, och som med en stor flik flyger ut under den till välsignelse höjda högerarmen. Med vänster hand stöder han den slutna "Boken" mot knät. Utanför mandorlan upptages resten av valvets yta av de fyra evangelistsymbolerna, Matteusängeln, Markus-lejonet, Lukas-oxen, Johannes-örnen, samtliga enligt lokalt skånskt skick återgivna med sex vingar.

Framställningen är magnifik och måste räknas bland det yppersta i skandinaviskt material.

När man från långhuset kommer in i koret och kan överblicka målningarna i sin helhet är det kanske trots allt inte absidmålningen som i första hand tilldrar sig uppmärksamheten utan det märkliga sceneriet i korets valv.

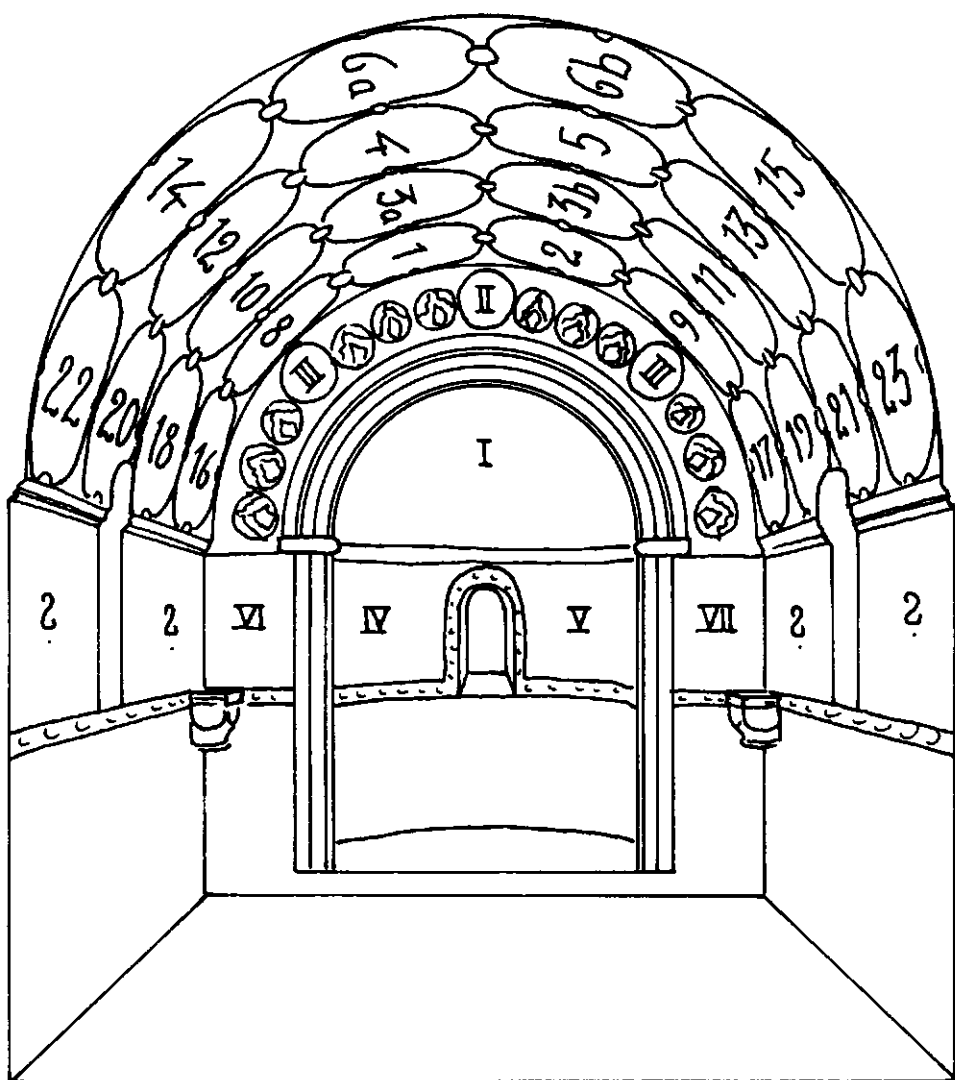
Det är ett tunnvalv, vars 80 m² stora yta spänner från söder till norr. Denna väldiga yta är täckt av 24 tangerande cirklar eller medaljonger, ordnade i sex rader om vardera fyra rundlar från öster till väster. Varje rundel är utformad som en strålkranz liksom mandorlan kring Kristus och består av ett antal koncentriskt cirklar i olika färger. I de fyrflikiga fälten mellan fyra medaljonger ser vi den vanliga himlen, blå och beströdd med stjärnor. Innanför medaljongerna öppnar sig en annan himmel, det är samma blå färg men istället för stjärnor visar sig här änglar och helgon. Två och två står de i helfigur i varje medaljong iförda rika dräkter eller enkelt klädda i vit klädnad och mantel, änglarna med vingar och alla med gloria. Med var sin hand håller de två i varje rundel framför sig ett vitt skriftband med den text de tänkes framsäga.

Efterhand som detta schema blottades under framtagningsarbetet verkade det högst förbryllande. Vilka var dessa himmelska skaror och vad innebar den bitvis svårt skadade texten på skriftbanden. Tolkningen av texterna lät emellertid inte länge vänta på sig och sedan en av medaljongerna närmst absiden hade rensats framstod i klar text: TE DEUM LAUDAMUS TE DEUM CONFITEMUR och det visade sig snart att det var hela denna hymn, som vers för vers återgavs på skriftbanden, medaljong efter

medaljong, i korets tunnvalv.

Te Deum är en av medeltidens främsta och mest brukade jubel- och tacksägelsehymner, troligen författad på 300-talet på grundval av äldre liturgiska texter. Den uppvisar därmed vissa beröringspunkter med både Gloria och det apostoliska Credot. De äldsta spåren efter Te Deum leder till Sydfrankrike. I ett brev från biskopen i Toulon till kollegan i Genève, skrivet något av åren 524—533, omnämnes hymnen såsom varande i dagligt bruk i Toulon och den är upptagen och sjungen inom hela kyrkan. Dessa ord utgör det äldsta direkta omnämnandet av Te Deum men de kan anses giltiga för alla kommande tider: hymnen är upptagen och sjungen inom hela kyrkan, den är inte begränsad till några speciella områden eller till någon särskild tid, den har vandrat från klostren till församlingskyrkor och katedraler, från den latinska till den grekiska kyrkan och slutligen till den evangeliska, översatt av Luther själv och i vår nuvarande psalmbok ingår den som psalm 603 och 604.

Hymnen användes på två sätt, dels som tidebön vid matutin, som namnet anger en tidig morgonandakt, och dels som slut- och tacksång vid stora kyrkohögtider och jubelprocessioner, bl. a. kröningar och andra kungliga förrättningar. Den finns nertecknad företrädesvis i psaltarierna och i den mån dessa försetts med bilder framgår det att Te Deum illustrerats på många olika sätt beroende på vad man särskilt velat framhålla ur dess rika innehåll. I den latinska originalversionen består hymnen av 23 verser uppdelade i tre huvudavdelningar, en Gudslov, som avslutas med en lov till treenigheten (doxologi), vidare en Kristushymn samt slutligen en bön och

Skiss över bildschemat mot öster

I Majestas Domini

II Jungfru Maria

III Ängel

IV Ängel och Maria

V förstört

IV Donator (drottning Sofia)

VII Donator (kung Valdemar)

1—23 Te Deum

1—6b Änglar

7 Apostlarna (på korets västra vägg)

8—23 Helgonskaror

INDELN. i VÄ	INDELN. av TE DEUM	indelning av Te Deum enl. Kähler, E., 1958. översättning enl. nuv. Sv. Psalmbok nr 603
översta medaljong- raden	1:sta delen	
1	1	TE DEUM LAUDAMUS TE DOMINUM CONFITEMUR O Gud vi lova Dig, O Herre vi bekänna Dig
2	2	TE AETERNUM PATREM OMNIS TERRA VENERATUR Dig evige Fader ärar hela jorden
3a—b	3	TIBI OMNES ANGELI TIBI CAELI ET UNIVERSAE POTESTATES Dig prisar alla änglar Himlarna och alla krafter
4	4	TIBI CHERUBIM ET SERAPHIM INCESSABILI VOCE PROCLAMANT Dig prisar Kerubim och Serafim och sjunga utan ände
5	5	SANCTUS SANCTUS SANCTUS DOMINUS DEUS SABAOth Helig Helig Helig Herre Gud Sebaot
6a—b	6	PLENI SUNT CAELI ET TERRA MAIESTATIS GLORIAE TUAE fulla äro himlarna och jorden av Din äras Majestät
korsets västvåg	7	TE GLORIOSUS APOSTOLORUM CHORUS Dig prisar apostlarnas saliga kör
mellersta medaljong- raden	8	TE PROPHETARUM LAUDABILIS NUMERUS Dig lovar profeternas prisvärda skara
9	9	TE MARTYRUM CANDIDATUS LAUDAT EXERCITUS Dig lovar martyrernas vita här
10	10	TE PER ORBEM TERRARUM SANCTA CONFITETUR ECCLESIA över hela jordens krets bekänner Dig den heliga kyrkan
11	doxologi 11	PATREM IMMENSAE MAIESTATIS Dig Fader allsmäktig
12	12	VENERANDUM TUUM VERUM ET UNICUM FILIUM Din högtlovade, sanne, enfödde son
13	13	SANCTUM QUOQUE PARACLITUM SPIRITUM och hugsvalaren Den Helige Ande
14	2:a delen 14	TU REX GLORIAE CHRISTE Du Kriste Årans konung
15	15	TU PATRIS SEMPITERNUS ES FILIUS Faderns son är Du i evighet
nedersta medaljong- raden	16	TU AD LIBERANDUM SUSCEPTURUS HOMINEM NON HORRUISTI VIRGINIS UTERUM till människans förlösning tog Du mandom och försmådde icke Jungfruns sköte
17	17	TU DEVICTO MORTIS ACULEO APERUISTI CREDENTIBUS REGNA COELORUM Du övervann dödens udd och upplät Himmelmriket för de trogna
18	18	TU AD DEXTERAM DEI SEDES IN GLORIA PATRIS Du sitter på Guds högra hand i Faderns härlighet
19	19	IUDEx CREDERIS ESSE VENTURUS därifrån igenkommande till att döma levande och döda
20	bön 20	TE ERGO QUAESUMUS TUIS FAMULIS SUBVENI QUOS PRETIOSO SANGUINE REDEMISTI därför bedja vi: hjälp Dina tjänare, som Du återlöst med Ditt dyra blod
21	21	AETERNA FAC CUM SANCTIS TUIS GLORIA MUNERARI och giv dem bland Dina Helgon den eviga härligheten
22	psalm 22	SALVUM FAC POPULUM TUUM DOMINE ET BENEDIC HEREDITATI TUAE O Herre fräls Ditt folk, och välsigna Din arvedel
23	23	ET REGE EOS ET EXTOLLE ILLOS USQUE IN AETERNUM och regera dem och upphöj dem i evighet

TE D^M LAVDAM⁹ • TE D^NM C^FTEM⁹
 TE DEUM LAUDAMUS TE DOMINUM CONFITEMUR

psalmvers. Den kanske allra vanligaste illustrationsformen är emellertid inte hämtad ur hymnens innehåll utan appellerar till legenden, enligt vilken sången skulle härröra från den Helige Ambrosius och Augustinus då den senare döptes vid Milano mot 300-talets slut. De bägge männen skulle då gripna av handlingens innebörd, växelvis ha börjat sjunga denna lov till Herren. På samma sätt kallas hymnen vanligen inte "Te Deum" utan

"Hymnus SS Ambrosii et Augustini" liksom den i våra uppslagsböcker vanligen är upptagen under "Den ambrosianska lovsången".

Det är en storslagen tanke att de bägge männen i sitt exalterade tillstånd skulle ha extemporerat denna så väl genomförda och uttänkta sång. Forskningen har också för länge sedan avvisat legenden som oriktig. Bl. a. visar de äldsta handskrifterna i Milano ingen kännedom om

den utan de äldsta spåren av Ambrosiuslegenden leder till det karolingiska områdets centrala delar. Men kärnan kan vara riktig i så måtto att *Te Deum*-texterna kan härröra från en doggudstjänst. De äldsta spåren efter själva hymnen återfinnes som nämnts i Sydfrankrike eller inom det gallisk-spanska liturgiområdet och här återfinnes också de mest vittgående parallellerna till den första delen, Gudsloven, i en påsk-illatio. Kristushymnen visar till påsknattmässan, påskvigilen, och slutligen kan de avslutande verserna uppfattas som en bön för de på påsknatten nydöpta. Hela *Te Deum* skulle då betraktas som kärnstycket i en påskvigil och det antages på grund av den stränga uppbyggnaden att detta är en mans verk. Som författare har man sedan 1800-talets slut utpekat missionsbiskopen Niketa i Remesiana, det nuvarande Bêla Palanka i Serbien, ett romerskt castrum. Hans livstid har fixerats till 335—414 och genom hans omfattande förbindelser skulle hymnen ha kommit i första hand till det gallisk-spanska området. Möjligen kan den också ha nått Ambrosius före dopet i Milano.

Kvar står att *Te Deum* vid den tid den blir gripbar för forskningen inte har någon speciell anknytning till en östlig doggudstjänst, att den kan spåras tillbaka till det gallisk-spanska liturgiområdet och att den alltså enligt den nuvarande forskningen skulle vara ett prefatio, ett Sanctus och post-Sanctus till en gammallatinisk påskvigil.

Efter denna översikt kan man nu fråga sig vad det är som händer i Vä och hur bild och text där förhåller sig till varandra. På detta uppslag återgives en skiss över bildschemat samt den oavkortade hymntexten och i de två spalterna till vänster om texten anges hur upp-

delningen sker i målningarna respektive i hymnen. Den senare består av tre huvuddelar, Gudsloven, Kristushymnen och den avslutande bönen och psalmen, men skiftningarna mellan dessa avsnitt har inte markerats i målningarna. Däremot har, som det framgår av den vänstra spalten, t. ex. vers 7, apostlarnas kör, framhävts i målningarna på ett sätt som inte har någon motsvarighet i texten. Det kan därmed antagas att bilderna inte direkt återger hela hymnen i likhet med texterna på skriftbanden, så att bilden i varje medaljong skulle vara en direkt illustration till orden på skriftbandet i samma medaljong. I så fall hade avgränsningarna sammanfallit.

Vidare ser vi att hymnen består av 23 verser medan det finns 25 bildfält, först de 24 medaljongerna vars antal ju är givet genom den geometriska uppläggningsen av målningssviten och därtill kommer bilden av de tolv apostlarna på korets västra vägg. För att förse samtliga bildfält med *Te Deums* text har därför två verser måst halveras och man har då valt verserna 3 och 6.

Genom denna uppdelning har hymnens sex första verser, som omnämner alla änglakörerna, samlats i de två översta medaljongraderna och här återfinner vi också mycket riktigt idel änglar. Högst bland dessa rangerar Kerubim och Serafim, som vistas närmst Gudstronen och som också frambär Gudslovens centrala text då de utan ände sjunger: "Helig, Helig, Helig, Herre Gud Sebatot" (verserna 4 och 5). Kerubim och Serafim framträder ensamma i var sin medaljong, där de tre vingparen breder ut sig och fyller hela den cirkelformade ytan. I övrigt anges änglaskarorna med tvåtalet och de är alla iförda kostbara dräkter.

Genom änglaskarorna i de två översta medaljongraderna leds vi över till vers 7, apostlarnas kör, vilken som nämnts är framställd på korets västra vägg och därmed framhävd framför alla de andra körerna och placerad på den förnämsta platsen mitt emot Kristus i absiden, såsom dem hela Kyrkan grundar sig på.

Hittills har bilderna illustrerat vad som säges i motsvarande text. När änglarna sjunger återfinner vi änglar i medaljongerna, när apostlarna framträder finner vi de tolv männen i bild. Men sedan är det slut på följeskapet mellan text och bild. I de två verserna efter apostlarnas saliga kör (vers 7) kommer profeternas prisvärda skara (vers 8) och martyrernas vita här (vers 9) men dessa återgives inte enbart i medaljongerna nr 8 och 9 utan i samtliga resterande medaljonger. I enlighet med det större antal, som texten anger, profeternas *skara* och martyrernas *här*, står de uppradade två och två i de resterande 16 medaljongerna, ibland åldriga profeter med helskägg, ibland unga martyrer med palmkvist och ibland samsas de i samma rundel.

Det stora uppbådet av olika personer i koret sammanfaller således i tre huvudgrupper: änglarna, apostlarna och helgonskarorna. Medan texten, som dessa skaror håller upp, återger hela hymnen *Te Deum* återger bilderna endast den första delen, Gudsloven eller verserna 1—9. Men till Gudsloven hör också den 10:e versen "över hela jordens krets bekänner Dig den Heliga Kyrkan". Denna vers har inte illustrerats i koret men väl i absiden. Kristus visar sig ju här som i så många andra absider, sittande på regnbågen och med jorden som fotapall. Men i Vä händer något, som inte återfinnes på andra ställen: på fotapallen framtonar en kyrkobyggnad numera knappt

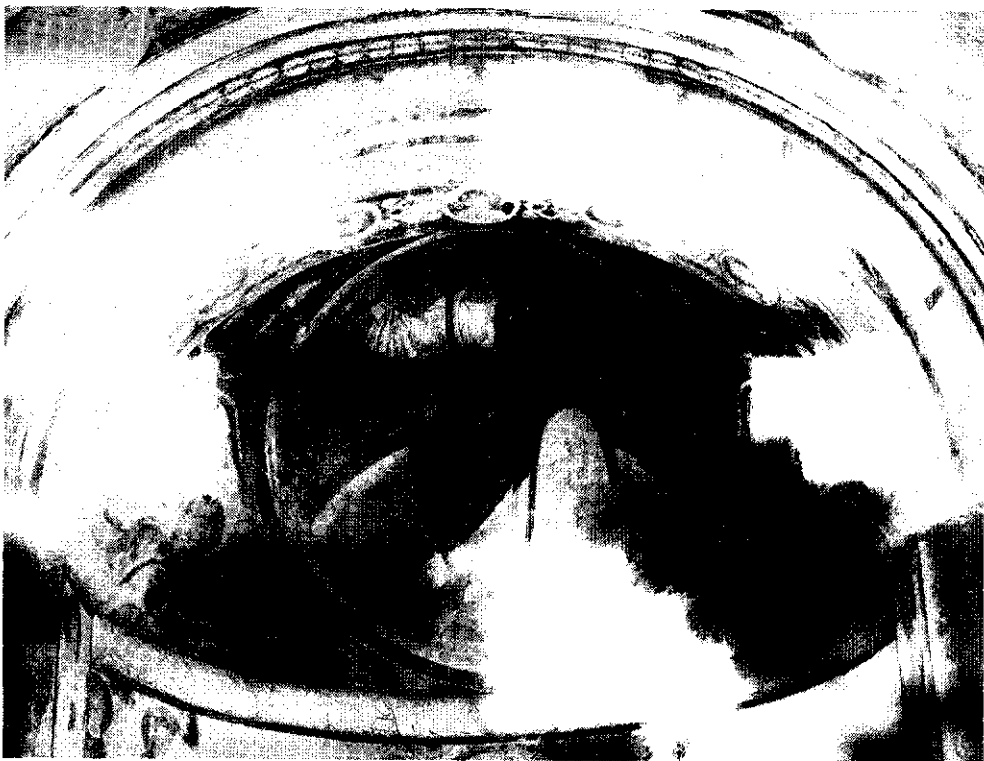
skönjbar i teckningen, en väldig perspektiviskt sedd basilika, som i enlighet med orden i den 10:e versen täcker hela jordens krets. Med denna bild är Gudsloven fullständigt illustrerad och medan texten oförtrutet fortsätter på skriftbanden i koret, vers för vers, medaljong efter medaljong, så har blicken och handlingen genom bilderna förts över i absiden där sedan hela den 2:a delen av hymnen, Kristushymnen, utspelar sig inför Majestas Domini framställningen (verserna 14—19).

Den handling, som direkt kan sättas i samband med *Te Deum* har hittills utspelas sig i valven, vilka också sedan gammalt liknades vid himmelen. Efter Kristushymnen kommer texten till de avslutande verserna, en bön och en psalmvers, framsagda av dem som ännu vistas på jorden. Det är därför inte att förvänta att dessa skall återfinnas illustrerade i valven utan de har sin naturliga plats hos de levande människor, som vistas nere i koret och där sjunger Herrens lov. Först med dessa blir bildframställningen eller handlingen fullständig i förhållande till texten och dess innebörd. Här återfinner vi också kyrkans donatorer, kungen och drottningen, återgivna på ömse sidor om bågöppningen till absiden, kanske ännu levande när målningarna tillkom.

Det är intressant att se hur bildframställningen kompletteras av dem, som vistas i koret, och hur hela bildschemat först träder i kraft när gudstjänst pågår. Likt en stor halvsfär välver sig det Himmelska Riket över de officierande med Kristus på ena sidan, apostlarna på den andra, Kerubim och Serafim rakt ovanför. *Te Deum* motivet är därmed komplett i text, bild och handling. Men ännu återstår en till formatet liten, till betydelsen dock högst väsentlig bild: överst

Angel i medaljong 6 B.

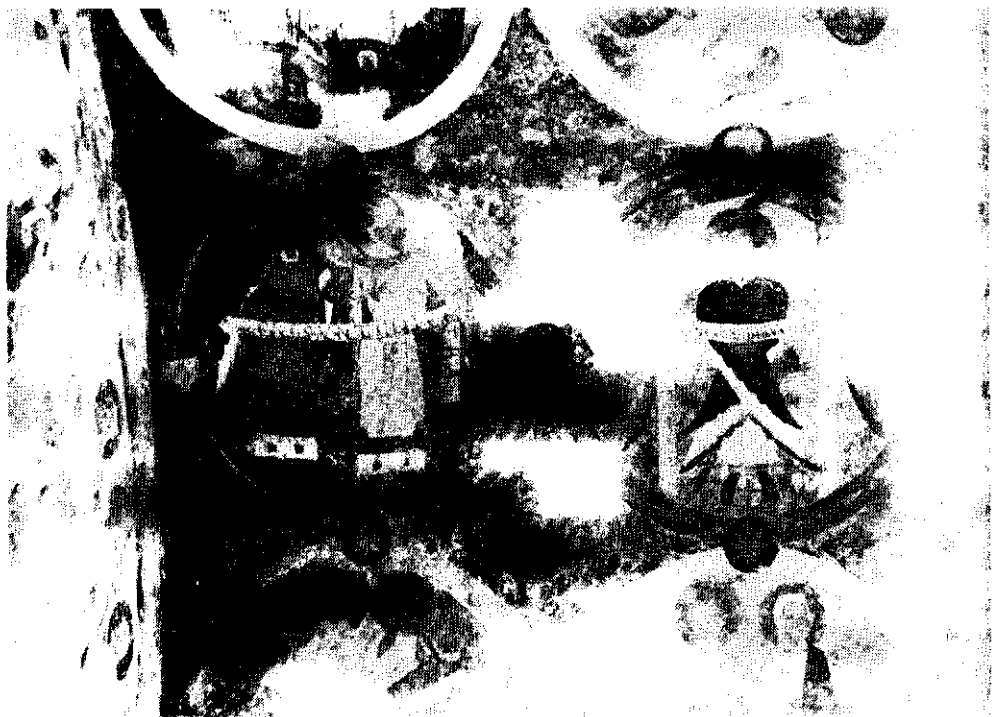

Majestas Domini. I den rikt utsmyckade absidbågen 7 änglar, vanligen symboliserande dygdena.

på korets östra vägg, på det smala väggstycket mellan bågöppningen till absiden och korets tunnvalv visar sig Jungfru Maria. Hon är framställd i halvfigur omgiven av en cirkel, i storlek långt underlägsen medaljongerna i tunnvalvet, och hon beledsagas på båda sidor av en ängel, likaledes inom var sin liten rundel. Maria uppträder här inte som himmelsdrottning i prunkande dräkt utan enkelt med dok över huvudet och händerna höjda i bön. Det är genom den kristna tron människan vid yttersta domen vinner inträde i paradiset och till dess hålles själen fri från onda angrepp genom de kvarlevan-

des förböner, symboliskt återgivet genom Jungfruns bild och hennes förböner. I koret sjunger man med Te Deum: "hjälp Dina tjänare och giv dem bland Dina helgon den eviga härligheten", en bön, som finner styrka i och som förmedlas genom förbedjerskan, Maria Orans. Det lilla cirkelfältet ovanför absidbågen med Jungfruns bild kan betraktas som infartsporten till det Himniska Riket, som återgives i valvet och som öppnar sig på den Yttersta Dagen då Kristus återkommer.

Vämålningarna är en ytterstadomsframställning men på ett högst egenartat

Korets tunnvalv täckes av 24 tangerande medaljonger ca. 1,80 meter i diameter. Här valvets norra sida med i mitten t.h. medaljong no. 4 där ärkeängeln frambär texten: Dig prisä Kerubim och Serafim och sjunga utan ände T.v. medaljong nr. 6 a med texten: fulla äro himlarna och jorden..... Försättningen kommer i medaljong nr. 6 b rakt ovanför:..... av Din äras majestät.

sätt omspanner de samtidigt hela kristenhetens universum. Det är förvisso ett mäktigt program konstnären här har gripit sig an, och det har med det geometriska schemat placerats in i kyrkorummets arkitektur på ett sätt, som man lockas benämna raffinerat. Det erbjuder till synes otaliga kombinationsmöjligheter jämfört med våra andra kalkmålningar från samma tid med mera konkreta bildmotiv ur Jesu liv, ur helgonlegender etc. Vad är det som motiverar detta stora transcendenta motiv i just Mariakyrkan i Vä? Händelseförloppet är helt slutet inom sanctuariet, det är en-

dast prästerskapet i koret och absiden, som tar del av sceneriet mellan de bägge polerna Kristus och apostlarna, medan lekmannen i kyrkans långhus helt hålles utanför, och kungafamiljen kan inte ens se något av målningarna från sin loge ovanför ingångshallen i väster. Vilka är det som har vistats i sanctuariet, är det prästerna under kyrkans tid som kunglig patronatskyrka eller är det munkarna sedan kungaparet överlämnat byggnaden till premonstratenserorden. Troligen det sistnämnda.

Detta antages inte därför att programmet kanske kan förefalla för stort för

det fåtal präster, som får antagas ha officierat här under patronatstiden, utan därför att det på kontinenten var klostren, som gick i spetsen för dylika framställningar av de himmelska körerna. Samtidigt som dessa körer sjunger Herrens lov, samlar de sig till en manifestation eller glorifikation av Kyrkan som institution och detta sker i visst samband med kyrkans frigörelse från den världsliga makten, en process, som i hög grad sätter sin prägel på 1100-talets historia och som inte heller undgår Danmark, där ärkebiskop Eskil går i landsflykt. Tvis-tigheterna bilades inte förrän denne återkommit och "officiellt" vid den stora kyrkofesten i Ringsted 1170. Redan något av åren närmast före detta år hade kyrkan i Vä överlämnats till klosterstiftelsen. Men det var först vid kyrkofesten som själva privilegiebrevet utfärdades och undertecknades av både kung och ärkebiskop. Mariakyrkan har alltså avhandlats vid denna kyrkofest, vilken formade sig till en slags försoningsfest mellan kung och kyrka.

Kanske har kung Valdemar och drottning Sofia vid detta tillfälle stiftat målningarna i Vä. Som motiv har munkarna liksom sina bröder på kontinenten valt de himmelska skarorna med stark tonvikt på dem, som på jorden verkat för kyrkan, till i sin helhet en manifestation av kyrkan som institution, den institution, som just vunnit seger över den världsliga makten. Den stora bilden av kyrkobyggnaden i absiden, Te Deums 10:e vers, skall säkert inte enbart tolkas så, att den passade bra in där det enligt majestasframställningens givna schema redan fanns en "hela jordens krets". Med den framhävda placeringen anger bilden på ett påtagligt sätt Kyrkans betydelse.

Om man, som här skett, sätter mål-

ningarna i samband med klosterstiftelsen får man också en viss hållpunkt för en datering, eftersom klostret tillkom strax före 1170, och en jämförelse med andra målningar från denna tid synes visa, att munkarna i så fall utsmyckat sin kyrka ganska snart efter det att de övertagit den. Målningarna låter sig naturligt jämföras med det rika själländska måleriet från 1100-talets senare hälft så som det återfinnes i ett flertal kyrkor där med mer eller mindre direkt anknytning till Hvidesläkten och kung Valdemar. Trots att den själländska gruppen utgöres av ett enhetligt måleri och trots det stora antalet kyrkor, som ingår i denna, har det inte lyckats att med säkerhet konstatera samme mästare på två ställen. Men målningarna är uppenbart underställda samma tradition, dit också Vä torde räknas, helt naturligt eftersom den ju tillhörde Valdemar. Även om man således inte kan förvänta att på Själland återfinna några arbeten av samme mästare så finns det åtskilliga och påtagliga beröringspunkter, som styrker samhörigheten, främst beträffande de äldsta målningarna, de som uppskattningsvis placeras i tiden 1150—1175. I Kirke-Hyllinge återfinnes t. ex. ansikten, som är praktiskt taget identiska med somliga karaktäristiska ansikten i Vä, och i Sæby är Majestas Domini framställningen bitvis så överensstämmande med Vä att frågan om ett samband är ofrånkomlig. De bägge kyrkorna är dessutom redan sammankopplade på ett annat sätt. Ett brev i vilket kung Valdemar strax före sin död låter bekräfta alla de jordegendomar han skänkt till klostret i Vä, är nämligen daterat i Sæby 1182. Det finns ingen orsak att här omedelbart se samme mästare, olikheterna synes också påtagliga, men ett samband är det svårt att helt avvisa.

Helgonskarorna i de nedre medaljongraderna. Överst t. v. ärkeängeln's fötter i medaljong nr. 4. Jmf. föregående bild.

Det kan t. ex. förhålla sig så att kungen i sin ägo haft en bokillustration eller liknande, som fått tjäna som förebild på bägge ställena.

Stor överensstämmelse men av kanske mera generell art finns också mellan Vä och kyrkan i Idensen strax utanför Hannover. Målningarna där har på ett märkligt sätt skonats genom tiderna. Kyrkan har aldrig byggts om och målningarna, som invändigt täcker allt, långhus, transept och absider, väggar och valv, har aldrig "förbättrats" utan har sedan slutet av 1800-talet framknackats i ursprungligt skick. Kyrkan och målningarna är därtill klart daterade till 1120/30-talet. I Tyskland är man ganska ense om att sätta dessa målningar i samband med målarskolan vid klostret i Helmarshausen vid Göttingen, ett broderkloster till

Lund där man ägt ännu bevarade illuminerade handskrifter från Helmarshausen och i vars dödsbok återfinnes två helmarshausen munkar. Just inom de illuminerade handskrifternas område vann detta kloster stor betydelse från 1100-talets mitt i samband med Henrik Lejonets kraftfulla regering, vilken sammanföll med kung Valdemars i Danmark. Kung Valdemar gifte också bort sin äldste son med Henriks äldsta dotter, Gertrud, och det kan se ut som en ödets skickelse att hon som Danmarks drottning sedermera dog i Vä, där hon troligen begravts i Mariakyrkan.

Dessa relationer är mycket snärjande men skall inte leda till förhastade slutsatser om Vä-målningarnas ursprung, och det är med detta ingalunda sagt, att de behöver ha direkt samband med just hel-

marshausenskolan. När Vä-målningarna tidigare har bedömts i litteraturen — utifrån den påmålade Majestas framställningen i absiden — har det uppstått tvivel om de var "tyska" eller "franska". Det finns emellertid ingen anledning att så med ens fara ut över gränserna. Först och främst bör de ses i samband med det egna inhemska måleriet, speciellt den

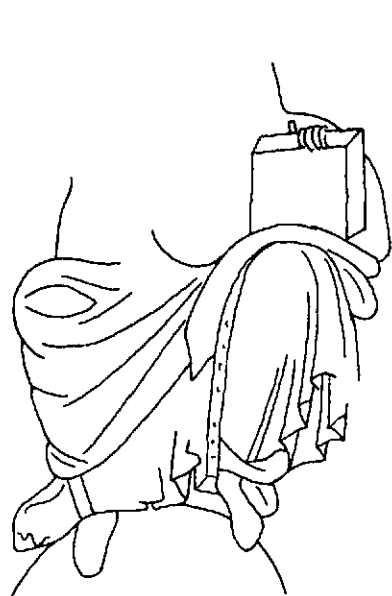
själländska gruppen, och i andra hand kan förutsättningarna sökas på kontinenten. Det tidiga exemplet i Idensen anger genom de många beröringspunkterna med Vä en gemensam samhörighet med det västtyska måleriet och dess starka uppblandning med ottonska och bysantinska drag.

Noter

Framtagningen och konserveringen av målningarna påbörjades vid midsommartid 1963 och varade ca 2½ år. Konservator Våga Lindell-Andersson har förestått det omfattande arbetet och antikvarisk kontrollant har varit landsantikvarie Sven E. Noreen. Texten *Te Deum* utlästes först av konservatorsbiträdet fil. stud. Kerstin Olsson.

Rörande danskt 1100-talsmåleri hänvisas till P. Nørlund-E. Lind, *Danmarks romanske Kalkmalerier*, Köpenhamn 1944 och rörande *Te Deum* främst till engelsmannen A. E. Burns omfattande forskningar samt Ernst Kählers avhandling, *Studien zum Te Deum*, Göttingen 1938. Idensen behandlas ingående av Ruth Ehmke, *Der Freskenzyklus in Idensen*, Bremen-Horn 1938.

Målningarna i Vä och Saby på Själland är partiellt så lika att man förmodar ett samband. Vä t. v.

Instruction för scholae mestare

Av Herman Schlyter

1700-talsprosten Severin Schlüter hade en förvånande modern syn på barnuppfostran och skolgång. Av de här publicerade anteckningarna framgår bland annat att han fördömde aga och skällsord.

Tuppen — vaksamhetens symbol — lever ännu kvar i ABC-böckerna. Efter Stig Lindbergs omslag till ABC av Britt G. Hallqvist och Stig Lindberg, Stockholm 1965.

År 1892 publicerade Martin Weibull i Skånska samlingar¹ 1700-talsprosten Severin Schlüters anteckningar från sina församlingar Borgeby och Löddeköpinge i dåvarande Torna kontrakt. Anteckningarna, som kanske bäst rubriceras som Borgeby och Löddeköpinge kyrko- eller församlingskrönika, hade underrubriken Ur Borgeby kyrkoarkiv.

Schlüter har i dessa anteckningar, avslutade 1792, fört fram krönikan till år 1742, men Weibull har vid publiceringen kompletterat den med bl. a. följande också ur kyrkoarkivet hämtade dokument: "Hvilka äro då orsakerna till den stora fattigdom, som i Skåne finnes?" (1770), "Om folkskolans upprättande i Borgeby" (1743) och dess "Scholeordning" (1753).²

I det dokument, som vi här kallar Underrättelse, och som nedan skall publiceras, för Schlüter redogörelsen för sina församlingar, särskilt när det gäller barnundervisningen, vidare fram till 1796. Han var då 80 år gammal men skrev själv ner denna "underrättelse" i ett par ark, insatta i ett exemplar av det 1728 publicerade s. k. Gezeliernas bibelverk. Detta exemplar förvaras nu i Borgeby kyrka.³ Arken, vilka hittills synas ha varit outnyttjade av forskningen,⁴ har välvilligt ställts till förfogande av kyrkoherde J. Hillstam.

För att förstå dokumentets text ges här en kort orientering om Schlüters reformarbete.⁵

Schlüter hade under sin studietid i Lund tagit djupa intryck av den s. k.

praktiska fromhetsriktningen.⁶ På ortodoxiens lärogrund ville denna rörelse bygga vidare genom praktiska reformer. Man lade särskild vikt vid undervisningen som ett medel att fostra folket till fromhet och framsteg. Bl. a. skulle därför skolundervisningen förbättras och konfirmationen införas.

Severin Schlüter omsatte med nit dessa idéer i sina församlingar under de 55 år han verkade där till sin död 1797. Han har i Borgeby kyrkobok, i skolräkenskaperna, i sin kopiebok⁷ och i sin nedan publicerade "underrättelse" gjort värdefulla anteckningar om sina församlingars tillstånd och om arbetet på att omsätta de ovan antydda idéerna.

Barnundervisningen var försummad. Skola hölls endast fem veckor under våren. De fattigas barn fick i regel ingen undervisning alls. Skolhus fanns inte utan barnen och skolmästaren vandrade från den ena gården till den andra. Undervisningen blev av olika anledningar ofta inställd. Följden var att läskunnigheten var mycket bristfällig och att inte så få analfabeter fanns. Schlüter menade, att det var nödvändigt att lägga en ny grund för hela sockenundervisningen. Därtill behövdes en skolordning och en särskild skolbyggnad.

Redan 1742 upprättade han en skolordning. 1745 anställdes till klockarens hjälp en sockenskolmästare. 1752 byggdes ett första skolhus i Borgeby och 1765 ett i Löddeköpinge.

Skolordningen behövde snart revideras och 1752 var Schlüter färdig med förslag till en ny skolordning. Det mötte stora svårigheter att få den antagen i församlingarna, där man särskilt vände sig mot bestämmelsen att även de, som inte hade några barn eller vilkas barn nu var vuxna, skulle deltaga i kostnaderna för upp-

förande av skolhus och avlöning åt skolmästare. Patronus stödde emellertid Schlüter och skolordningen blev i början av året 1753 underskriven av dessa jämte sockenmännen. Den "inprotocollerades" i Harjager härads dombok 1763.

Det är i huvudsak erfarenheterna av denna skolordnings tillämpning, som Schlüter redogör för i sin "underrättelse". Av den framgår att han inte endast var mån om ungdomens läskunnighet och kristendomskunskap utan även om dess hyfs och timliga villkor.⁸

1764 blev Schlüter prost för Torna kontrakt och fick som sådan ytterligare verksamhetsområde för sina idéer. Skolförhållandena i Borgeby ville han göra till mönster för andra församlingar, ja, för stiftet och riket i sin helhet.⁹ Han spelade en framträdande roll vid tillkomsten av 1768 års regeringscirkulär angående folkskolans inrättande på landsbygden¹⁰ och ivrade för att skollärareseminarier skulle inrättas.¹¹ Motiveringen finner vi i den följande "underrättelsen".

SEVERIN SCHLÜTER: UNDERRÄTTELSE OM BORGEBY LYDDEKIÖPING FÖRSAMLING- ARS TILLSTÅND IFRÅN 1742 TILL 1796

§:1 Åhr 1742 blef iag af Thorna häradz Probst och Kyrkioherde herr Christopher Adam Junghans begiärt till medhielpare i Embetet, blef samma år den 29 Maii ordinerad till DomKyrkans tjenst i Lund, hwaräst iag i 2 år förut såsom Student gjort tjenst, både med Predikande och Bönestunderna hos S. T. Murbeck och Sonberg.¹² Uti Julii månad

kom iag hit. Här, som nästan öfwer alt war Barna-underwisningen försummad, [så] at många gamla funnos som ike lärt läsa i Bok: de Förhör som kyrkiolagen i II Cap: §§ IX och X befaller blefwo försummade; och hwad Communion, husförhör och Prediko förhör andgår, woro [de] obekanta Namn.¹³ Jag gjorde wäl Probstens föreställning om Catechismi förhör dem iag wille hålla, men den blef ike attenderad, derföre blefwo ike Catechismi förhör hålna. Wår sammanlefnad war kort; tj han afsomnade den 30 Jan. 1743. och som iag blef förordnad till at förrätta både tjenste- och Nådeår, begyntes och fortsattes Catechismi förhören. Men min hufwud omsorg war att få Barna underwisningen på bättre fot, än den hit in tils warit. Doctor Lutheri ord: *skall man Christenheten igen hielpa, så måste man sammenligen! uppå Barnen begynna*, tiente mig både till underwisning och upmuntran. Jag bör altså omnämna Barna underwisningens då warande beskaffenhet, som war (a) att de yngre åborna förenade sig om Scholaemestare, de äldre togo ingen dehl, hwarken i Scholaemestarens lisa eller uppehälle: hus Mäns och Inhyses barns föräldrar såsom fattiga kunde ike taga dehl för medellöshet, alt så saknade deras Barn underwisning. (b) Barna underwisningen begyntes ike förr än efter Kyäners mässan och påstod allenast i 6 å 7 wekor. — Winter månaderna October, November och December war ingen underwisning. Hwad wille då några wekor förslå? och desutom war det illa bestält, att de fattigas barn ike bekommo någon underwisning af Scholaemestaren, och få, af sina Föräldrar; tj somliga hade ike sielfwa lärt läsa i bok, och de som slarf-wade sig fram i innan läsningen, woro odugliga till att lära sina Barn att stafwa

med mehra. — Jag hade många samtal med åborna om Scholae-hus upbyggande, och en förmohelig Scholae ordning, på det alla Barn måtte få halfwa åhret gå i scholan och de fattigas utan betalning; men denna proposition lade de gamla åboar sig emot med alla krafter, de hade inga småbarn, war och en kunde draga omsorg om sina m. m. Alla mina föreställningar woro utan wärkan, men jag gaf act på orden: de *hade inga Barn som behöfde gå i scholan*. Iag frågade, har Nj stått Fadder? Finas inga af dem som behöfwa scholae underwisning? Hafwa I förgiätit Edra löften in för Gudh och wår Församling? Äro inga fattiga eller faderlösa iblant dem? Wid dessa frågor tystnade de gamle, och iag bygde på denna grund, att öfwertygä dem, att alla åboar och de af husfolket, som ägde någon förmögenhet, borde samfällt deltaga i utgifterna til Scholaemestaren, och till upmuntran lofwade iag för Presta gården dehltaga med åboarna. Sedan androg jag den angelägenhet hos då warande Patron, öfwerst Lieutnanten och Riddaren wälborne herr Fredrich Trolle, upsatte en scholae ordning, som den tjden innehölt det hufwudsakligaste, men har seder mehra bekommit några förbättringar. Scholae hus blefwo upbyggda i Borrebö 1752, och i Lüdde-Kiöpinge 1765. Den första scholae ordningen är daterad d: 13 Jan: 1753 — och fines främst i Räkenskaps boken,¹⁴ tillika med scholornas Inventarier: pag: 12 — och LüddeKiöpnge pag: 350, men sedermehra är mycket tillkommit, hwarom här efteråt blifwer anført. År 1777 är en grundmurad schola och fattighus upbyggt af Grefwinan och Riks-Rådinan WiviKa Bonde, född Trolle.¹⁵

Här införes scholae ordningen med de förändringar och förbättringar som den

sedermera bekommit. Scholornas Inventarier samt särskild Instruction för Scholaemestaren samt en och annan anmärkning.

§:2. Pastor tillsätter Scholaemestare, helst om någon fines i Bylaget, som här städes är född, och han emottager alt hwad till Scholan hörer, gifwer derföre skriftelig försäkran att wara ansvarig.

(b) Alla Barn få underwisning i läsande, skrifwande, brefs läsande samt qvatuor Species¹⁶, de som det åstunda.

(c) Scholaeunderwisningen begynnes i slutet af September månads slut eller så snart winter-rågen är sådder, och continuerar till wåhrdagen. De barn som äro begynnare i a, b, c, boken kuna 8 dagar för ut infina sig, anars blifwa de äldre hindrade. Wore wäl om Föräldrarna wille lära sina små barn, att kunna bokstäfwerna, innan de sändes i Scholan. Af de små barnen om 5 å 6 år, nyttiar ike almogen till sitt afwelsbruk; derföre kuna de lämna dem tillstånd att före dem som äro äldre infinna sig i Scholan.

(d) I från morgon och till aftonen infinna [sig] alla barn som behöfwa gå i Scholan, och när de få hemlof, infinna sig alla de öfriga som äro öfwer 10 år och eij begått den hel. Nattwarden, och dessa åt[n]iuta underwisning wid lampor 1 å 2 tjar. I Borgeby kuna både poikar och pigor på en gång samlas, men i LüddeKiöpinge infinner sig poikarna en afton och flikorna en annan, tj annars blifwa de för många, at Scholaemestaren eij kan bestyra dem.

(e) Antalet af dem som i Borgeby åtniuta underwisning är högst 30, men i LüddeKiöpinge mellan 50 å 60 neml. af dem som gå hela dagen. I anseende till detta stora antal blifwer det omöjeligt för Scholaemestaren, att utan bjstånd skiöta dem; derföre har iag fogat then

anstalt, att några af de äldre barnen hielpa Scholaemestaren, och dessa undfår af scholaefonden någon årkänsla, hwar om fines anført i scholae räkningen för LüddeKiöpinge.

Anmärkning — Emedan iag förmärkt att de barn som gått de 5 månader årligen i scholan, färgiäta the the lärt, under then tjdh scholae underwisningen uphörer; alt så emot det att Scholaemestaren bekommer 5 D:r S:mt tillökning, böra the alla Sön- och helge Dagar i scholan underwisa barnen, på det hwad the lärt, ike må förgiätas; tj annars händes, att the som kunat läsa rent i bok, hafwa wid scholans åter begynnande måst läsa i a, b, c boken å nyo.

(f) Scholae mestaren bekommer mat och drika, om Han besöker åboarna och hus Män i deras hus, i anor händelse spanmähl efter öfwerenskommande. Löhnen är ringa neml. 4 sk af hwarje åbo, och 2 dito af hus män, och i denna löhn deltagar och Pastor, samt utom det gifwer åtta skillingar specie til Böker åt fattiga barn hwar om Scholae räkningarna bära witnessbörd, de fattiga betala intet till Scholae mestaren. Af Scholae fonden undfår hwarje Scholae mestare de 5 D:r S:mt dito tjo D:r S:mt alt så 15 D:r S:mt hwarthera. Den som passar upp i Borgeby Schola undfår sin särskilta betaltning så af åborna som Pastor; men uti LüddeKiöpinge besörja de fattiga som undfå Collect p[en]g[a]r och mehra, om städning och kakelugnar. I Borreby måste en pålitelig person skiöta om ugnen: i LüddeKiöping är sätteugn.

§:3 Om Scholornas Reparation med mehra, besörjer Pastor med tillhielp af Scholae Föreståndaren. I LüddeKiöpinge tillsättes 2 ne om året, och Numren på hemmanen följes. I Borreby är ålder Mannen Scholae föreståndare. Deras sys-

lor äro följande, (a) att skaffa sand, både hwit och röd. (b) Besörja om torfwens klappande och inbergande: (c) passa up wid LÿddeKiöpinge Scholas täckning och hward mehra som behöfwes, med späkning och kalkning. NB: Materialier köpes för scholans peningar, men halm tilsläppa både husmän och åboar, den som täcker får sin betalning af scholate fonden, så wida der til är tilgång. (d) om Borgeby Scholas reparation, drager Patronus försorg och Pastor, att röret till murugnen blifwer 2ne gånger årligen rensat, tj en gång sker det af mur Mästaren, då han lagar om herrgården. Utom torf, har herrskapet gifwit fyra lass wed till Scholan. Dessa sågas och upbäres af åboarna på Scholae loftet. NB, åboarna klaga, att de hafwa alt arbetet wid Scholan med torf och mehra, och påstå att de närmaste husen borde och deltaga i beswäret, all den stund deras hus äro mycket förbättrade i senare tiden.

§:4 För ut §:1 Lit. D. är anført, om de äldre barnens underwisning om aftnarna wid lampor eller lius: alt som här til fordras af Traan och bomuls vekar, köpes af Scholans cassa, äfwen som quastar och Swafwelstikor. Denna aftonläsning har mycken nytta med sig, så för de äldre barnen, som ike få tilstånd gå i scholan, sedan de äro öfwer 10 år, som och för ankommande poikar och flickor ifrån andra församlingar till att tienä; tj de få tillstånd af sina hus bönder at gå i Scholan om aftonen, hwilka här igenom få tilfälle göra beredelse till den heliga Nattwardens begående.

§:5 Om Scholans Inkomster.

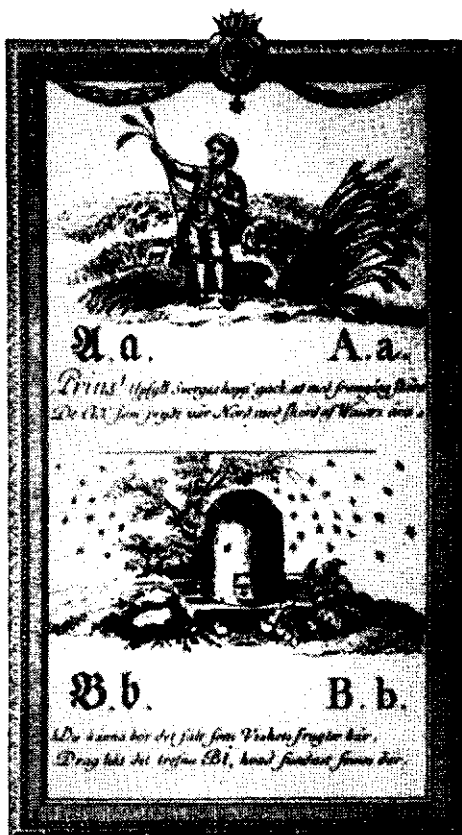
(a) De sidsta åren som öfwerste Lieutnanten herr Fredrich Trolle lefde gaf han 36 D:r S:mt till hwarje Schola. Confr:¹⁷ Scholae räkningen, för år 1768,

men hans dotter Grefwinnan WiviKa inskränkte denna sommar till half parten som ses af Scholae räkningarna. (b) När hemman städjas betales 2 D:r S:mt, hus 24 öre S:mt, som qwitteras på Städje brefwen af Pastor. (c) [Till skolkassan betales] fattig procenten af Sterbhusen; och emedan de fattigas barn bekomma underwisning i Scholorna gratis, så utdelas ike hela den procenten, utan wid wissa tilfällen, då någon är nödstäld, och i synnerhet Faderlösa och Moderlösa barn. (d) [Till skolkassan föres] de böter som kyrkian tilfaller för lägers måhl, som och för andra, hwilka stå under Pastors och Församlingens älstes afgörande och hörer till kyrkio Disciplins uprätthållande.¹⁸

(e) I blant Scholans förmåner räknas att herrskapet gifwer tillräkeligt torf, och 4 las wed till Borgeby Schola: i Lÿdde fines torf, hwilken af åboarna inlämnas, 2 åhr i slag, och det 3 dje året af hus. Männen: deras torf räcker till, men gemenligen blifwer brist up på åboarnas, som fört ledssamheter med sig, ty i framtiden äro de motwilliga att skaffa torf. Till förekommande af sådana händelser har iag tilsagt Scholae mestaren och äfwen Scholae Föreståndaren, att wara tilstädes då Scholae torfwen inbärgas.

Instruction och Underwisning för Scholaemestaren.

I Capitlet om SKÿldigheterna emot Gudh, nästan och sig sielf. — Emedan Scholae mestaren är den förste som bör bidra till Barnens förstånds uplysning och wiljans förbättring, så wore önskeligt att tillgång finnes på sådana Personer, men hit in tils är ingen utwäg tagen till et Seminarie Inrättning, ehuru högst salig Adolph Fredrich der om påmint utj sitt märkeliga bref af den 19 Febr: 1768,

Prins! Uppfyll Sverges hopp gack at med
framgång skära
De Ax som prydt vår Nord med skörd af
Wasars ära.
Ur kronprins Gustaf Adolfs barnabok 1780.

som afgick till alla Landshöfdingar och Consistorier i Sverige och Finland.¹⁹ Wid denna tjdh hafwa några af höglofl. Ridderskapet wäkt denna fråga om ett Seminarium, jag har och i underdånig skrifwelse der om giort föreställning;²⁰ man lefwer i hoppet att winna wärkställighet af en så nödig och nyttig Inrättning; men in till des den winner fullbordan, får man utwälja de bästa och dessa behöfwa först underwisas af Pastor huru de böra förrätta en så högst angelägen Sýsla. Hufwud Egenskaperna äro, at de äro läraktiga och nýktra, angelägna om sina egna siälars salighet; då

kan man hoppas att de giöra nytta med Barna underwisningen; men fehlas dessa Egenskaper, så äro de odugeliga Personer och böra bortskaffas. Under 53 års tjdh som mitt wistande här städes warit, har iag haft mycket beswär och förargelse af Scholae mestare, in till des iag af Socknens Barn hunnit få dugeliga Schholaemestare; tj de som erbiudit sig, hafwa mehr endels befunnits okuniga om sättet att underwisa barn, och dergiemte af fylleri förderfwade och till flera odygder benägna och således blifwit omöjeligt att förmå dem till att förbättra sitt tänke och lefnads sätt. De underwisningar: som iag gifwit dem har iag funnit nödigt at uptekna; tj ehuru de som nu äro Scholae mestare bekommit dem, torde hända att de blifwa förlorade efter min död; men på det sådant ike må hända, äro de för wahrade i denna bok, som altjdh blifwer i Pastors förwahr, och som af scholae mestarne kunna begiära underrättelse.

§:1 Scholaemestarens omtankar bör sträka sig till Barnens både andeliga och lekameliga lycksalighets befrämmande; till dessa ändamåls winnande har iag inkiöpt Doctor Rambacks så kallade Barna bok,²¹ som fines i bägge scholorna och bör af scholae mestarne flitigt läsas och wid gifna tillfällen nyttias med uprepande af scholae mestaren för barnen; altså först underätta dem att de äro för nuf-tiga Creatur, om de förmåhner som skaparen gifwit dem, huru dessa böra brukas m. m. och här om har iag gifwit Scholaemestaren en någorlunda skriftelig underrättelse, hwilken jag skall i denna bok lämna afskrift om iag förmår wid min höga ålderdom det fullborda, tj när iag nu²² skrifwer har iag bortlagt 80 år; tj iag är född d. 18 Jan: 1716 hwar om på annat ställe i Gezelli Bibel öfwer N: Testamentet är anført.²³

§:2. Scholae mestaren bör och hafwa upsikt med barnens öfriga förhållande, ex. gr: (a) att de hålla sig rena och snygga, kama sitt hår, tvätta sina händer och tänder, så behålla de sina tänder så länge, som sina händer. (b) taga wara på sina kläder, att de ike orenas äller sönderrifwas.

(c) att de med hwarannan käriligen umgås, i synnerhet när de efter middagsmåltiden får tillstånd roga sig 1/2 tjma på gatan, då Scholae mestaren bör noga efterfråga barnens inbördes förhållande, och då något förefallit, han då med förstånd rättar sådant och upsätter sig till minnes hwad som händt, på det han, en annan gång må äga kundskap, hwilka de äro som ofreda hwarandra.

(d) den för ut återopade Rambaks Bar-na Bok, gifwer och anledning att lära barnen seder, och huru the med andra och äldre personer, och i synnerhet med gammalt folk böra umgås, tj de flästa föräldrar af Bönder, upföda sina Barn ganska illa.

§:3. Scholae mestarens upförande emot barnen bör wara ej allenast förnuftigt utan Christeligt, hwilket fullbordas då han [följer] Frälsarens båda förmaningar Matth: 18: v. 7—11 — som exempel, Marc: 10: 13—16 för eftersyn. Han bör wara angelägen winna Barnens både kärlek och förtroende. Derföre [bör han] tala wäl till dem, upmuntra dem till akt-samhet, flitighet och i synnerhet till wördnad för Gudh, och påminna att Gudh ser och wet alt hwad de hafwa för händer, tänka, tala och göra, för hwilket alt de äro förbundna göra Gudi räken-skap. Den hårdhet, med högg, ban-nor och skiähs ord, bör aldrig af honom brukas, utan förmaningar och upmunt-ringar till alla goda gierningar. [Han bör] underrätta dem att som de hafwa

Börste Delen. Läse-bok för Barn.

A b c d e f g h i j k l
m n o p q r s t u v w
x y z å ä ö. H I J K L M N O P Q R S T U V W X Y Z Å Ä Ö.

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V W X Y Z Å Ä Ö.

A b c d e f g h i j k l m n o p
q r s t u v w x y z å ä ö. H I J K L M N O P Q R S T U V W X Y Z Å Ä Ö.

A B C D E F G H I J K L M N O P
Q R S T U V W X Y Z Å Ä Ö.

Vanliga barn fick nöja sig med abc-böcker av mindre påkostat utförande. Läsebok för barn 1868.

förstånd, så böra de låta rätta sig med ord, tj det tillhör de oförnuftiga Crea-turen att på annat [sätt] t[v]ingas P[s]alm: 32: 9. Han tillägger: at om de icke gienom förestälningar låta rätta sig, så förnedra de sig, och göra sig ljka med Creaturen, att få högg är altså en stor skam och blögd. Esomoftast bör Scholae Mästaren ärhindra Barnen om deras dö-pelse förbund och förklara orden för dem. Och af det som här finnes anført och är tagit af Kyrkioherden Petter Murbecks Catechetisk[a] arbete tryckt i Carlsrona 1769²⁴ kan gifwas Scholae mestaren utdrag.

§:4. Påminnelser wid dageliga Under-wisningen. I:o denna begynnes med Bön och sång. Til morgon och afton Böner hafwa wj både Doctor Lutheri och Ave-

narii.²⁵ Lutheri äro korta, och passa derföre bäst för barn. När de blifwa äldre, kunna Avenarii brukas. Till enskilt andakt är Biskop Herslebs Bönebok ganska wäl författad under Titel: Guds Barnas dageliga Framträdande till Nåda Stohlen, öfwersatt af Doctor och Prof Gust. E. Bildstein i Lund d: 25 Jan. 1764²⁶ Af denna finas några exemplar i Församlingen.

När morgon är skiedd läses en BiblisK historia, författad af Professor Miller. Af denna finas 12 exemplar i Scholan — jämte flera nyttiga Böcker, och hwar på ett särskilt register fines. När förbemänte Historia är läsen, upprepar Scholae mestaren den gienom frågor, och uttyder de der wid bifogade lärdomar. Om Bönens nödwändighet påminner Scholae mestaren Barnen, och underrättar dem, hwad thet will säga: Bedja Fadren i Jesu Namn. Joh: 16:23 neme- lig: i förtröstan uppå Jesu dýra Förso- ning; al den stund, de flästa Böner slutas med orden: gienom tin sohn Jesum Christum wår Herra amen. Det är både nödigt och nyttigt at Barnen lära korta Böner och Versar, och emedan Föräld- rarna pläga här med göra början, så är nödigt att Scholae mestaren låter Barnen upprepa hwad de lärt, tj gemenligen läsa barnen ganska slarfigt. De fehl som de begå, bör i tjde rättas och påmina dem läsa långsamt, och noga i akttaga skilje teken, hwilka han wid tillengande för dem uttyder. Den så kallade P[s]alm- boken är inrättad i 3ne dehlar och dessa efter de stycken hwar efter wår Evange- liska Gudstienst bör hållas; altså (a) i Psalmer: (b) i Texter och (c) i Böner och derföre bör den kallas: *Psalm, Evangelie* och *Böne-Bok*. I från de flästa Bok- tryckerier utkomma ofullkomliga Böne- Böckerna, hwilket tydeligen finnes, när

man jämförer dem med stora kyrchio Psalmboken. Sådant är ett skameligt be- drägeri, och [för]hinder och skada med sig; enär antingen Pastor wid Gudstien- sten wille nyttia sådana Böner, eller när någon till enskilt andakt will betiena sig af dem ex.gr: Til advents Söndagar; Juhl, Påsk och Pinges högtiderna och flera tillfällen och dessa ike fines — dessa Böner som borde finas äro följande (a) Morgon och afton Böner. (b) kyr- kio Böner 29 stycken (c) underwisning- en om Bot och Bättrings beskaffenhet och der til hörande böner, samt för, un- der och efter den heliga Nattwardens bruk 27 st: (d) För åtskilliga Stånd 22 st. (e) wid åtskilliga tillfällen 23 st. (f) För de resande till lands och watten: af de förra 8 st. och af de senare 7. (g) 2ne Böner om en salig hädan färd: de 7 Kung David[s] bot-Psalmer. Lithanien. (h) Stycken af handboken, och (i) och den obotfärdiges förhinder.

§:5. Särskilta påminnelser för Scholae Mestaren.

(a) Om han will giöra någon nytta wid sitt answariga Embete, bör han winlägga sig om en san Gudsfruktan, bemöta Bar- nen med höflighet, kärlek och ömhet, på det han må winna deras förtroende och kärlek: aldrig banna, skiäla på dem, eller gifwa dem weder namn, rätta deras fehl med förmaningar tagna af guds ord och förnuftet: hålla journal öfwer deras fehlaktigheter; men då de flera gånger fått förmaningar, så måste en förnuftig aga brukas. För läsning innan eller utan till bör sällan eller aldrig någon aga bru- kas, tj sådant upwäker hos dem olust at läsa och lära det som till wår Christen- dom hörer, utan upmuntringar tages, at det är Guds wilja, skaffa sig kundskap härå och på hwad sätt Gudh will giöra oss saliga, och som Guds ord här om

lämnar underrättelse, så blifwer det aldeles nödwändigt lära läsa och fatta samt wärkställa thet som guds ord innehåller. (b) Scholaemestaren håller sig sielf snygg och ren, samt tillser att barnen äfwen så göra, hwar i blant bör räknas, att de hålla sina händer rena, anars smutsas och förderfwas de böcker som de dageligen bruka: Kamma sina hår, taga wara på sina kläder, at de ike förderfwas eller orenas: m. m. —

(c) Det wore wäl att Föräldrarna lärde sina barn att upföra sig förnuftigt, men som sådant blifwer hos de flästa af allmogen försumadt, åligger det Scholaemestaren att upfylla de brister, som hos Föräldrarna finas. Han bör upmuntra dem till höflighet emot alla och till kärlek emot deras Scholae camerater, warna dem för banor och skiäls ord, tråtor och oenighet m. m.

(d) När små barn komma i Scholan måste han med mycken försiktighet umgås med dem, att the ike anse deras Scholae-gång för slafweri, utan alt sker med lust och nöje: derföre när sådana begynnare läst 1 tjma, lämna dem frihet at i Scholan gå omkring och [i] stillhet anwända 1/2 tjma, och då fråga dem, har Ni nu lust at lära något mehra i dag? Tj hwar dag bör Nj lära något; ianor händelse wilja ike Edra föräldrar gifwa Eder mat, drika och kläder: och det som än mehra är, Ehr Frälsare, tyker ike om Eder, om I ike wilja lära läsa Hans heliga ord och fatta det som det innehåller, samt derefter inrätta Eder tro och lefwerne m. m.

Ganska wäl wore om man kunde bekomma sådana Scholaemestare, som ägde förstånd och skiklighet, at handleda Barnen till at af förnuftet föredraga Barnen de frågor, som kunna handledas och begripas — med få ord, arbeta derpå,

at de blifwa förnuftiga Menniskor, innan dem föreställes de gudomliga saningar, då dem föllo lättare fatta dem och begagna sig af dem till tro och Christeligt lefwerne. Men när denna handledning uteblifwer, — och barnen allenast få höra de Gudomliga saningarna, som fordra *Tron*, så blifwer alt obegripeligt, och när de wid de tilltagande åren borde hafwa öfwertygelse om de saningar som ligga i det Evangeliska ordet, *tro* de intet: ordsaken ligger i det felaktiga Underwisnings sättet. Med öfwertygelse bör det anses för felaktigt, tj apost. Paulus som war hedningarnas lärare begynner ike med the Evangeliska saningar, utan med dem som af förnuftet kunna begripas. Confr: — Rom: 1:v:18 sep.²⁷ Cap. 2:14 sep. — alt derföre blifwer nödigt att Barna begynnes med de saningar, som af förnuftet kunna härledas, och sedan föreställas de som af den hel. Skrift innehåller, hwilka i 3ne hufwud frågor kunna föreställas.

§:9. Hwilka äro salighets Medlen? Hwilken är salighetens ordning, och hwilken är salighetens grund?

Af dessa kunna de öfriga Christendoms frågorna härledas, hwilket jag på anat ställe wisat.

Hwad mehra som til saligheten bör wetas och tros, och hwar till Scholaemestaren och Kläckaren böra bidraga följer härefter.

§:10. När de Barn som läsa utan till få hemlof, så gifwes dem lexor att öfwerläsa till nästa dags morgon. För dessa göres besked innan morgon Bönen sker: denna bör wara kort; tj långa Böner kuna Barnen ike med andakt förrätta. De äldre Barnen läsa antingen ett Capitel af Biblen eller af Millers Bibliska Historier, hwilcken genom frågor åter uptages, och af Scholaemestaren uttydes, så lär-

domarna som finnas under hwarje Historia anföras med förmaningar att dom i hugkomma och wärkställa. Wid afskedstagande om aftonen ifrån scholan på minner Scholaemestaren Barnen att de böra anse deras scholaegång ike för tvång, utan för en stor wälgierning, och derföre med särdeles nöje infina sig och använda dagen wäl, att de dag med dag måtte lära något, och tilltaga i goda seder. Scholaemestaren kan med tillhielp af Doctor Rambacks bok underrätta Barnen huru de med sina Camerader skola umgås, som och med dem som äldre äro, i synnerhet med sina föräldrar, efter det 4de Budets innehåll: tacka Gud att de äga dem, och bedia Gud att de måtte

få lefwa, och här till kan nyttias Barns Bön för sina föräldrar, som finnes iblant Bönerna wid åtskilliga tillfällen. Numer 13: förmana till höflighet och beskiedelighet mot alla menniskor: helsa då de komma i andras hus, taga höfligt afsked, och när de tala med någon wända sit ansikte mot den de tala med, m. m. —

NB: om ike Barnen blifwa så hand-
ledda af Scholaemestaren, upwäxa de i största grofhet, och likna de wilda hedningarna. Större dehlen af allmogen äga intet begrep huru ett barn böra upfödas, utan likna hedningarna, i det de förmena att deras skyldigheter äro fullbordade, då de gifwa dem föda och kläder.

Noter

¹ Skånska samlingar, 1892:2 sid. 30 ff. An-teckningarna finns i original i Borgeby kyrko-bok 1724—1771 i Borgeby kyrkoarkiv i Lunds landsarkiv (LLA).

² Dessa olika dokument finns i den i not 1 nämnda kyrkoboken.

³ Gezelicernas bibelverk, tryckt av H. C. Merckell, utkom 1711—1728. Det är en bibel-utgåva "medh nödtorftig Förklaring widh hwar vers", påbörjad av Abobiskopen J. Gezelius d. ä. († 1690), fortsatt av hans son och efter-trädare J. Gezelius d. y. († 1718) och avslutad av hans sonson Borgåbiskopen J. Gezelius Ne-pos († 1733).

⁴ Alb. Warne, den främste tecknaren av Schlüters insats, har inte utnyttjat dessa i sin undersökning "Till folkskolans förhistoria i Sverige", Halmstad 1929. En fotostatkopia av Schlüters Underrättelse finns i Kyrkohistoriska arkivet i Lund, (Luka), men har inte dessa si-dor i rätt ordning.

⁵ Om detta se utöver Warne, a. a. sid. 229 ff. även H. Schlyter, Severin Schlüter i Lunds stifts herdaminne Ser II:4 sid. 459 ff. och dens., En skånsk skol-, församlings- och socialvårds-pionjär i Svarta Sara, Sthlm. 1963 sid. 134 ff. (där omnämnes Schlüters "underrättelse").

⁶ Warne, a. a. sid. 39 ff. och 114 ff., H. Pleijel, Herrnhutismen i Sverige, Lund 1925 sid.

27 f. och dens. i: Svenska Kyrkans historia V, Uppsala 1935 sid. 404 ff.

⁷ Finns i Borgeby kyrkoarkiv i LLA.

⁸ Jfr. Schlyter, Svarta Sara sid. 144. Schlüter ivrade bl. a. för förbättrad ekonomi för lant-bruket.

⁹ Warne, a. a. sid. 248 ff. och 262 f.

¹⁰ Ibid. sid. 290 ff.

¹¹ Ibid. sid. 306 ff.

¹² Initialerna S. T. framför Murbeck betyder troligen sine titulo (utan titel).

¹³ Om husförhörets ställning i svenskt kyrko-liv se H. Pleijel, Husandakt, husaga, husförhör, Sthm 1965 sid. 64 ff.

¹⁴ Denna finns som i inledningen påpekats i LLA.

¹⁵ Riksråddinnan Viveca Bonde var dotter till den i inledningen omnämnde Fredrik Trolle (Warne, a. a. sid. 236). Redan 1752 hade Schlü-ter anhallit hos patronus Fredrik Trolle att ett "ordentligt fattighus" borde byggas och en kommunal fattigvård inrättas, men det dröjde som Schlüters underrättelse framhåller till 1777, innan det förverkligades och då av dottern.

¹⁶ D. v. s. de fyra räknesätten.

¹⁷ Conf[er]r d. v. s. jämför.

¹⁸ Schlüter ivrade varmt för kyrkotukten. Se t. ex. H. Schlyter, a. a. i: — Svarta Sara sid. 141 ff.

¹⁹ Se Warne, a.a. sid. 327 och 290 ff. Jfr. ovan om Schlüters iver för lärareseminariers inrättande.

²⁰ Jfr. Warne, a.a. sid. 335 och 336 ff.

²¹ J. J. Rambach, tysk teologie professor, företrädde Hallepietismen och utgav en rad uppbyggelseböcker och böcker till skolväsendets förbättrande, varav en del översattes till svenska. Den avsedda boken heter på tyska: *Erbauliches Handbüchlein für Kinder* (1733) och på svenska: *Uppbyggelige Barna-bok*, Norrköping 1735.

²² År 1796.

²³ Om Gezeliernas bibelverk se ovan not 4.

²⁴ Peter Murbeck var pietistisk kyrkoherde i Fridlevstad från 1761. Titeln på avsedda arbete är Peter Muhrbecks Catechetiska arbete (1769). Nästa upplaga 1849 har tillägget... Mindre ..., emedan Murbeck 1801 utgav sitt större Catechetiska arbete.

²⁵ Om den tyske professorn och superintenden Habermann eller Avenarius och hans

mycket spridda bönbok *Christliche Gebett* och dess av boktryckare Petrus Johannis Gothus 1572 "förswenskade" upplaga *Gudheligha Bööner* ..., se D. Estborn, *Evangeliska bönböcker under reformationstidevarvet*, Lund 1929 sid. 194 ff. och Bror Olsson, *Från Martin Luther till Sven Lidman*, Malmö 1943 sid. 45 f.

²⁶ Avser den danske pietistiske biskopen Peder Herslebs (1689—1757) mycket kända bönbok, som hade anförd titel. Dess första svenska upplaga har dock årtalet 1772 och är översatt av kyrkoherde Johan Ahlman. Jfr. E. Lilja, *Den svenska katekestraditionen* ... i: *Samlingar och studier till Svenska kyrkans historia* 16, Lund 1947 sid. 106. Schlüter var sannolikt personligen bekant med Bildstein.

Om Hersleb se P. G. Lindhardt, *Peder Hersleb I (1689—1737), Studier över dansk-norsk kirke- og kulturhistorie* ... Kphmn. 1939. Å sid. 149 ff. visas, att Hersleb bl. a. var beroende av Rambach och Francke.

²⁷ Seq [uens] d. v. s. följande.

Uppslag med tupp ur abc-bok från 1708. Efter Fataburen 1957.

Operation folkbildningsminnen

Av Sigfrid Leander

Skomakaren kommer att underhålla sin praktik med föreläsningar.

"Skomakaren kommer att underhålla sin praktik med föreläsningar" lyder den mångtydiga, nästan tvetydiga texten under en av Fritz von Dardels litografier ur "Teckningar ur dagens händelser" (1848).

Folkbildningsforskningen tillhör nutidshistorien men har hittills föga uppmärksamats eller värdesatts efter sin betydelse för den sociala utveckling som ägt rum sedan mitten av 1800-talet. Studierektor Sigfrid Leander är initiativtagare till Operation folkbildningsminnen, som håller på att utvecklas till en riksinventering av folkbildnings- och folkrörelseminnen och ett insamlingsarbete omfattande muntliga traditioner hos den äldsta generationen "som var med", vidare allt småtryck, som blev liggande, och slutligen arkivalier hos privata arkivbildare av de mest skilda slag. Materialet avses kunna tillföras arkiv, bibliotek och museer. Landets folkbildningsorganisationer, bland dem en del studiecirklar, erbjuder sina tjänster som "spårhundar".

Operation folkbildningsminnen — ett arbetsnamn — är planerad som en riks-inventering under åren 1966—70. Avsikten är att uppspara, rädda och konservera mesta möjliga källmaterial av folkbildningshistoriskt slag. Tanken framfördes första gången i en tidskriftsuppsats i Folkbildningsarbetet.¹ Så gott som omedelbart kom avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturhistoriska institutionen i Uppsala att intressera sig för förslaget. Med nämnda institution som inbjudare och organisatör anordnades under april 1966 en konferens med angivet namn. Övriga undertecknare av inbjudan var Folkbildningsförbundet, Folkbildningsorganisationernas föreläsningsbyrå, Nordiska museet (Kulturhist. undersökningen), Riksarkivet, Samverkande bildningsförbunden, Skolöverstyrelsen (folkbildningsbyrå) och Stockholms arbetareinstitut.

Anmälda deltagare uppgick till 110 personer, ungefär hälften av vardera kategorin forskare och folkbildare. Talare, debattörer och åhörare tycktes vara helt eniga om projektets betydelse. Riksarkivarien och Nordiska museets representant betonade särskilt inventeringarnas brådska natur. Konferensens eftermäle i folkbildningstidskrifter och en del andra pressorgan kan bedömas som gott. Av närvarande veteraner betecknades dagen som jämförbar med de allmänna folkbildningsmötena vid århundradets början.

Efteråt anmälde sig en reservant i tidskriften folkuniversitetet och ifrågasatte lämpligheten av att "blanda folkbildning och forskning."²

— Bildningsverksamheten kan kanske, som Gunnar Hirdman efter högt föredöme brukade säga, bedrivas "av folket, för folket och genom folket"; det är me-

ra osäkert om forskning kan ske efter samma recept.

Kritikern fann desto större anledning till oro å forskningens vägnar som inte bara konferensen utan också insamlingsplanen tycktes vara en blandprodukt:

— Man menar t. ex. att "studiecirklar" runt om i landet ska ta hand om en stor del av arbetet. Men frågan är om dessa cirklar existerar. Om "Operation folkbildningsminnen" ska komma till stånd genom just den apparat som har hunnit förvandlas till minne, är risken betydande att ingenting händer alls.

Så tillvida träffade kritiken rätt som meningen faktiskt var att söka förena konkreta och begränsade studie- och forskningsuppgifter kring det folkliga bildningsarbetets uppkomst och utveckling. Vem känner denna verksamhet bättre än de "inblandade"? Skulle det överstiga deras förmåga att redovisa sina egna protokoll, handlingar, programtryck etc? Är pionjärerna mer talföra om akademiska främlingar utfrågar dem? Vad studiecirkelarna angår kommer de inte på länge att "förvandlas till minne". Enligt 1965—66 års statistik fanns det 120.000 studiecirklar med 1.143.000 deltagare och 3.100.000 studietimmar.³ Operationen räknar med att något hundratal cirklar och något tusental deltagare per år ska intressera sig för folkbildningssociologi, folkbildningshistoria och den sorts hembygds kunskap som på ett naturligt sätt anknyter till folkrörelsernas pionjärverksamhet på hemmaplan. Kan man lyfta upp några av dessa cirklar till universitetscirkelnivå, är det så mycket bättre.

Meningen var och är alltså "att göra folkbildarna mer vetenskapliga och vetenskaparna mer folkbildade". Från ömse sidor behövs det ett närmande, desto

mera som ett snabbt handlande är nödvändigt med hänsyn till föreliggande stora risker att källmaterialet försvinner. Att bygga upp en mer eller mindre akademisk forskningsinstitution kostar både tid och pengar. Här finns redan de inventeringsorgan som behövs. Allt beror på om forskningen vill samarbeta med dem. Lyckligtvis har arkiv, bibliotek och museer i många fall samtyckt redan från början. På åtskilliga håll har ett betydande förarbete genomförts enligt vad nedan skall visas.

I planen ingår en icke obetydlig instruktions- och informationsverksamhet, anknyten till en eller flera kulturinstitutioner i samverkan (arkiv, bibliotek, museer). Folkrörelserna kan komma att lämna betydelsefulla tillskott till nämnda kulturinstitutioners samlingar. Under våren 1967 har landsarkiven i Visby, Uppsala, Vadstena och Lund svarat för instruktionskurser om fem dagar, i samtliga fall — utom Vadstena, tre dagar — i samverkan med bibliotek, museer och andra närstående institutioner som landsmåls- och folkminnesarkiv. Det kan tänkas att de unga folkrörelsearkiven — som officiellt inte finns — får en annan status inom kort. Det är inte utom räckhåll för länsbiblioteken att skaffa sig medhjälpare i fält när det gäller att samla material till de folkbildningsbibliografier som länge låtit vänta på sig, därför att källmaterialet är svåråtkomligt eller okänt. Vad museernas bildarkiv angår skulle också de kunna få hjälp med åtminstone bilder och beskrivningar över några av de tusentals ordenshus, missionshus och folkets hus som idag är fallna eller förfallna monument över ett betydelsefullt skeende. Ännu medan det är möjligt skulle man kunna få pionjärerna själva att berätta om hur det hela gick

till. Att upprätta enkla arkivförteckningar — om så bara med namn och adresser —, att förteckna okänd accidenslitteratur och tidningsklipp, att samla porträtt av lokala ledare och exteriör- och interiörbilder av folkrörelsernas hus och hem, att — med bandspelarens hjälp — intervjua "pensionerade folkbildare", organisatörer och pionjärer, allt detta är de fältarbeten Operation folkbildningsminnen önskar iscensätta. Riksantikvarieämbetet har av gammalt sina ombud, Nordiska museet, folkminnes- och landsmålsarkiven har sina meddelare och folkliga medhjälpare, varför skulle inte folkbildningsminnena, åtminstone delvis, kunna räddas på motsvarande sätt?

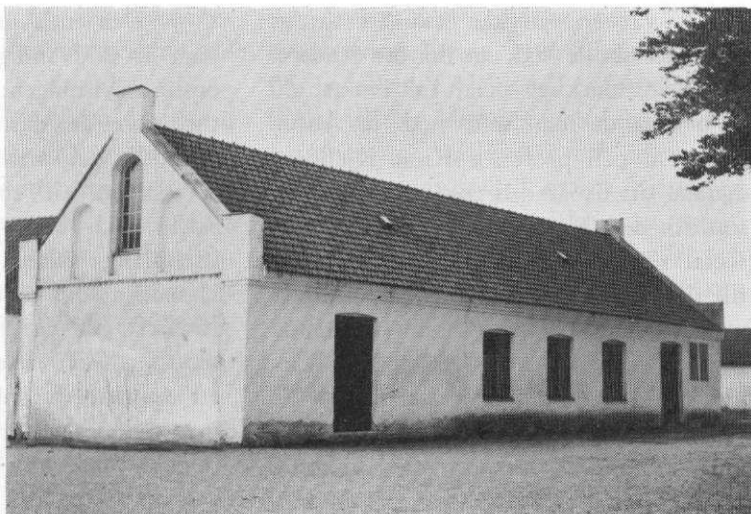
Skulle planerna visa sig felaktiga innebär det något av en omyndighetsförklaring för vår folkbildning. Djupare sett betyder det att ett helt århundrades strävan att övervinna intellektuella och andliga klassgränser misslyckats. Det avslöjar också ett misstroende mot själva frihetsprincipen i det frivilliga folkbildningsarbetet. Man kommer att tänka på J. A. Eklunds ord:⁴

— Den som bara visste, hvad som är vetenskap och hvem som är vetenskapsman!

— Tycker du det är så svårt att veta?

— Ja. Jag har aldrig lyckats få klart för mig, om det är vetenskapen som gör vetenskapsmannen till vetenskapsman, eller om det är vetenskapsmannen som gör vetenskapen till vetenskap.

Att det är "folket" som gör folkbildningen till folkbildning torde däremot vara något så när säkert. Självkänedom, självkritik och självständighet bör vara det mål mot vilket också denna verksamhet syftar. Operation folkbildningsminnen borde kunna tjäna som testbild. "Mina universitet" kan tänkas ha funnits

Att folkskolan och 1842 års folkskolestadga utgör grunden för all organiserad folkbildning — efter skolgången — är självklart. Det är också tydligt, att fattigfolkets möjligheter att få läsa en bok sammanhänger med den ursprungliga folkskolestadgans bestämmelser om inrättandet av sockenbibliotek. Gamla skolan i Tommarp, byggd 1727, är Skånes äldsta bevarade skolhus. Foto C. Bunte.

på fler platser än man vet om.

Vid Uppsalakonferensen 1966 tillsattes ett centralt arbetsutskott. På grund av personal- och tidsbrist hade värdinstitutionen på förhand måst avböja ett in-
val. Hösten 1966 skickade utskottet ut en handledning för verksamheten med motiverade förslag till allmänna och speciella arbetsuppgifter.⁵ På tal om medarbetare och källor heter det där bland annat (s. 11):

Denna skrift vänder sig till något tiotusental gamla och unga medarbetare. Alla är de mer eller mindre erfarna, mer eller mindre sakkunniga på det fria fält och i den skiftande terräng som svensk folkbildning har att uppvisa. Det är att hoppas, att den vetenskapliga expertisen skall få anledning uppskatta de tjänster folkbildningens gamla och nya vänner vill utföra. Att fördjupa folkbildningsstudier till historisk forskning är ingalunda en orealistisk

önskedröm. Vem står de genuina folkliga bildningssträvandena närmare än folkbildarna själva? Deras sakkunskap är empirisk. Deras minnen — både av segrar och nederlag — är många. Att göra vetenskap är i första hand att uppsåra och inventera materialet. Det är en omfattande, ömtålig och intressant uppgift. Resultaten skall i sinom tid överlämnas till vederbörliga institutioner (arkiv, bibliotek, museer) för att genom dem möjliggöra ett omfattande och ingående forskningsarbete.

Under de senaste hundra åren har folkbildningsarbetet åtminstone försökt bekämpa obildningen och förmedla en viss upplysning. Som motståndare hade det sådana storheter som fattigdom, dåliga skolor, långa avstånd, sociala fördomar, religiösa vanemönster och — inte minst — en utbredd, traditionstyngd bildningshögfärd hos många av den "högre" bildningens innehavare.

Det var en självklar sak att fattigt folk inte skulle läsa, än mindre studera. Det är ett märkligt socialt faktum att två så betydande män som med. dr Anton Nyström och professor Knut Kjellberg ägnade sitt liv åt den enkla folkbildning som för dem blev ett kall.⁶ Drivna av en social rättfärdighetskänsla vände de sig till alla och envar som ville lyssna. Deras utbud gällde kunskapernas huvudsumma men också känslans och skönhetens värme och färg. Som utopister måste de själva röja sin väg.

Denna trängda situation var i än högre grad deras föregångares, deras som utslutande hade idéer och allmännyttiga förklaringar att hålla sig till. Den thorildska elden på upplysningens altare fördes i alla fall vidare av tidiga 1800-talsförkunnare som Gustaf Abraham Silfverstolpe, Carl Ulrich Broocman och Carl Adolf Agardh. Deras tankar och formuleringar utgör ännu idag i mångt och mycket folkbildningens bortglömda grundtexter, citerade och varierade utan angivande av källan. Desto häftigare var det motstånd de själva mötte — men så hade dessa ljusets förkunnare mot sig män som Geijer (före avfallet) och Tegnér, inte precis några mörkmän de heller men i alla fall "ljusets fiender". Förhållandet var som bekant det, att romantikens traditionsdyrkare var upplysningens och kosmopolitismens svurne motståndare, inte bara av ohejdad vana utan av övertygelse. Man menade att en profan undervisning av hela folket, inriktad mot aldrig så ideella eller utilitaristiska mål endast kunde skada. Folkundervisningen borde förbli vad den alltid hade varit: religionsundervisning. I sin skrift *Om falsk och sann Upplysning med afseende på Religionen* (1810) skriver Geijer på tal om folket:

— Den enda undervisning, som för dem är nödvändig, innefattas i religionsundervisningen, hvilken också naturligtvis är nästan helt och hållet muntlig och mer talar till känslan än förståndet. Vill en och annan lära sig skrifva och räkna — välan! Men deras förträffliga minne, hvari de utskämma så många som blott läst sig sjelfva till fördärf, gör det för dem i allmänhet onyttigt. Men att man kunde tro sig få ett uplyst folk, om man en gång kommer så långt att hvar bonde, utom sin religion hade lärt sig litet moral, litet geografi, litet af fäderneslandets historia och litet af de första begreppen i vetenskaperna, och Gud vet allt, det är visserligen högst ytligt och falskt sedt. Är det för hans timliga eller eviga väl man anser detta så nödvändigt?

Den eviga välfärden kontra den timliga blev senare ett ledmotiv i många av de folkbildningsdebatter som fördes. I en av Nordiska museets uppteckningar berättar meddelaren om en kyrkoherde i Kalvsvik som vid århundradets början lovat bort sockenstugan — efter gudstjänstdags — till ett föredrag om jordbrukskassor. Efteråt ångrade han sig och flyttade för säkerhets skull gudstjänsten till samma klockslag som föredraget. Föregående söndag gjordes följande pålysning från predikstolen:⁷

— Tjänsten, vill Gud, börjar nästa söndag kl. 3 i denna kyrka. De som vill söka Gud går i kyrkan. De som vill söka djävulen går i sockenstugan.

Religion och upplysning gick inte ihop. Att här studera motsatser och spänningar är mindre en sociologisk än en idéhistorisk och personhistorisk uppgift — men som sådan är den väsentlig för den utveckling folkbildningsarbetet genomgått fram till våra dagar. Därtill

är det nödvändigt att äga eller förvärva ingående lokalkännedom om verkningarna av gångna tiders ekonomiska och sociala nöd för att förstå den grogrund som var folkbildningens. Kunskap ansågs nämligen av folkbildningens talesmän som det verksamaste medlet att minska och rent av undanröja missförhållanden. Det är för att understryka att något måste göras som exempelvis S. A. Leijonhufvud skriver dessa ord i sina Minnesanteckningar om året 1838:

— Emellertid går och springer nöden lössläppt omkring i landet; öfverallt har spannmålspriserna blifvit upstegrade ovanligt högt; det heter att potatisen tämligen allmänt frusit i jordgrafvar och källare. — — — Mångenstädes ha människorna lidit bråd död af köld, af snöfall, af jordras, af fylleri, i sinnesyra. Koporna af elak art härja på olika trakter — — —.

Till de förebyggande åtgärderna kan utan tvivel räknas den verksamhet som bedrevs av sockenbiblioteken — inbyggda i folkskolestadgan (1842) —, bildningscirkelarna och arbetarföreningarna, av vilka de sistnämnda var förebud till en ny tid. Fram till mitten av århundradet var Sverige alltjämt ett land av bönder och den danske prokuratorn J. Hansens ord kunde gott gälla inte bara om Skåneland utan också om Sverige i stort: "Intet stånd är lyckligare än Bondeståndet, men dess fördelar måste kännas, om de skola nyttjas, och detta är min afsigt med Bondens uplysning".⁸

Odalbonden blev myndig med 1810 års riksdagsordning och fick en renässans under 1800-talets förra hälft. Men tiden stod inte stilla. Fr. o. m. århundradets mitt fick man höra talas inte bara om tidningar och konventiklar, bildningscirkel och arbetarföreningar utan också

om nykterhetsföreningar och föreläsningar för arbetare. Nya relationer uppstår i folkets förhållande till kyrka och skola, till myndigheter och högre ståndspersoner, till traditioner och traditionsförstörare som folkrörelserna egentligen var, allt frågor och problem som erbjuder hittills obeaktade individuella och sociala möjligheter till en bättre kunskap om tiden och dess människor.

När Fritz v. Dardel i en av sina Teckningar⁹ låter skomakaren stiga upp på sin trebenta pall för att därifrån föreläsa om kattfötter — som han examinerar genom ett förstoringsglas — har han ett sovande, barfota medelklassauditorium framför sig. Satiren är mild men verklig: ord är inte farliga men de kan bli. Stockholms bildningscirkel, landets första (1845), mottogs med blandade känslor och bevakades från högsta ort. Många gesäller och läringar hade fått smak på frihet att tänka och tala själva. Snart nog kom de att bilda landets dåvarande "röda garden", "kulturrevolutionens pionjärer". Man kan i sammanhanget erinra om Pär Göttrik, den verkliga folkbildningspionjären.

Folkbildningsforskningen har rötter i många jordlager. Den har också injicerat energi åt många håll. Hur krafterna verkat kan endast grundliga intensivundersökningar visa. Säkert är att folkbildningsforskningen tillhör den tvärvetenskapliga typen och att den därför måste bygga på ett långtgående samarbete, till vilket också Operation folkbildningsminnen vill lämna sitt bidrag. I viss mån kan ordet folkbildning vara missvisande. Alla folkrörelser gömmer ett frö av upplysning och folkbildning, av talade ord och skrivna. Utan ord skulle det inte funnits några normer för ett handlande. Vad man ska räkna folkbildningen till-

godo som dess speciella förtjänst, är tämligen likgiltigt, bara man inte förbiser dess existens. Att bildas är att förändras, att förändras är — bildningsmässigt — att förbättras. Varje bildningsprocess måste anses värd ett studium ifråga om förutsättningar, uppkomst, förlopp och resultat — så mycket mer som slutet inte är början likt. Hur skulle vår historia ha gestaltats om inte upplysningen omsatts i folkbildning?

Den svenska folkskolans historia är numera välkänd. I samband med folkskolas 100-årsjubileum (1968) kommer nästa institutionella, folkliga bildningsföretag likaledes att framstå i klarare belysning. Sedan ett par år pågående forskningar i "klassamhällets funktioner" har redan åtskilliga gånger korsat de spår som en mera "renodlad" folkbildning lämnat efter sig. På motsvarande sätt finns folkbildningsarbetet — direkt eller indirekt — insprängt i emigrationsforskning, litteratursociologi och pressforskning. Svensk folkbildning har en väsentlig del i allt detta och kommer säkert att observeras i dessa skilda sammanhang. Samtidigt vill den nu startade operationen kartlägga — men inte inhägnat — eget land. Som sådant skulle man kunna beteckna den kulturella allmänning, varifrån alla folkrörelser en gång har utgått, var och en med sina idéer, i begynnelsen formade till ord. Det är folkbildningshistorikernas uppgift att söka fastställa, varifrån tankarna kom, vem som förkunnade dem och hur denna verksamhet tog form och "blev kött".

Fram till mitten av 1800-talet behärskades landet av den genuint folkliga bildning som Geijer och Tegnér beundrade i det religiöst-auktoritära bondesamhället. Med 1827 års stadga om laga skiften började sönderfallet och männi-

skorna gled isär. Några av de sämst lot-tade hamnade i drängkammaren invid stallet. Där levde de sitt unga liv och skapade en egen kulturform, "drängkammarkulturen". Dess samband med demokrati och folkbildning kan visserligen förefalla långsökt men finns där ändå, eftersom båda dessa honnörssord har frihet och folklighet som förutsättning. Den folkligaste folkkulturen var ofta gemen men icke desto mindre äkta. "Natten är min, sa pigan" — och drängen delade påståendet med henne. En urgammal drängtjänst, att inte säga slavtjänst — med Ales stenar och Lundadomens murar som historiska resultat — närmade sig sitt slut. Nya vindar svepte runt resta stenar och helgade torn. I stort vet man varifrån de kom och vart de for men i detalj är det mesta ännu outforskat. När det gäller svensk folkbildning är källmaterialet sparsamt i våra arkiv, bibliotek och museer. Man kan ibland frestas tro att folkbildningsarbetet inte spelat någon större roll eller att det varit ett rent tidsfördriv. Dess "populära" drag har — oftast — gjort det impopulärt bland forskare. Sannolikt beror detta — förutom på materialets kvantitativa obetydlighet — på folkbildningsarbetets bristande organisation och kontinuitet, på dess många och flyktiga improvisationer, dess små ekonomiska resurser och till sist en viss slentrian och — inte så sällan — direkt oförmåga eller ovilja att följa med tidsutvecklingen för att kunna fylla nya behov. "Landets lågor" (Harry Blomberg) har varit många. En för en har de brunnit ut — där inte den moderna ljusreklamen hastigt bländat dem. Detta är exempelvis i korthet fallet med de mer än tusen föreläsningssällskap som fanns ännu för ett tiotal år sedan men som idag räk-

Missionshus, godtemplarlokaler, folkets hus befolkades och uppfördes på sin tid av andligen missnöjda men samtidigt ideologiskt troende människor, som genom sammanhållning ville göra sin insats för att ändra rådande missförhållanden. Landets första Folkets hus invigdes den 27 september 1890 i Kristianstad (bilden).

nas i högst 300. Det betyder åtskilliga hundra föreläsningsarkiv överlämnade åt glömskan eller sophögen.

Exemplen kunde mångfaldigas. Läget är allvarligt. De angelägna inventerings- och arkiveringsfrågorna har framförts upprepade gånger under de senaste 30 åren — men förgäves. I första hand gäller det nu ett allmänt inventeringsarbete inom naturliga (verksamhets-) gränser som socken, stad, län. Uppgifterna kan vara av organisationshistorisk, byggnadshistorisk, personhistorisk eller — blandad — hembygdshistorisk art och karaktär. Viktigast torde vara att från början upprätta goda kontakter med nyckelmän och pionjärer för att genom dem lättast hitta vägen till de materiella källorna. Sagesmännen vet var arkivalier

och småtryck kan gömma sig. I många fall spelar de själva "sigillbevararens" roll. Vem skulle kunna lämna säkrare och snabbare informationer än just dessa före dettingar? Vem skulle lättare få dem att berätta än deras egna sentida arvingar? Det förefaller som om vetenskap och sakkunskap skulle kunna ha användning också av folkbildningsfolkets gamla självhjälpsmetoder: "gör det själv... så blir det gjort". Den något förhastade dödförklaringen av den äldre folkbildningen kan en dag bli sann, kanske inom kort. Det är troligt att gamla folkbildningstegar kommer att läggas i träda, där de inte helt omkultiveras. Då kan det vara på tiden att gå över fälten en sista gång, innan vuxenutbildnings-sådden börjar på allvar.

Folkbildningshistorikern skulle vilja bevisa att vårt hundraåriga folkbildningsarbete inte varit helt värdelöst.¹⁰ I sammanhanget frågar man sig varför så få historiker, pedagoger, sociologer, etnologer och kulturgeografer intresserat sig för folkbildningsarbetet som forskningsobjekt. Kan materialfattigdomen vara enda förklaringen till denna negativa inställning? Eller har de geografiska och demografiska förhållandena i ett avlångt land med ojämn befolkningstäthet rest allvarliga hinder för lönsamhet och enhetlighet? Det finns i så fall ett bra sätt att reparera skadan genom att låta en massa enskilda leta rätt på var sina puzzlebitar — just vad Operation folkbildningsminnen i all enkelhet åsyftar.¹¹

Till sist. Meningen är inte att konservera folkbildningen som fornminne. Dess historia fram till våra dagar är tillräckligt levande för att kunna räkna också med en framtid. Inte utan förvåning vänder man sig om för att betrakta den redan passerade vägen, där fjärdingsmär-

ken och vägstenar inte är få. På den alltför jämt ofullbordade folkbildnings- eller hellre folkrörelsekartan börjar de enskilda vägarna, de gamla häradsvägarna, ja till och med stora landsvägen tillhöra ett föråldrat kommunikationssystem, som emellertid har den vetenskapliga förtjänsten, att det ännu inte hunnit utforskas. Oupptäckt land alltså för unga folkbildningsforskare och också för gamla folkrörelsekännare. Att folkbildningsforskning verkligen kan löna sig har nyligen exemplifierats av Jonas Åkerstedt med licentiatavhandlingen *Den litterate arbetaren*, där i synnerhet kapitlen *Den historiska bakgrunden* och *Bildningssynen* måste tilldra sig allmänt idéhistoriskt och pedagogiskt intresse.¹² Hur omfattande forskningsfältet är bevisas av Lars Furu-lands översiktliga uppsats i *Humaniora*; *Forskning och förnyelse*, rubricerad *Litteratursociologi inom folkrörelseforskningen* (Svenska Humanistiska Förbundet, 76, Stockholm 1967).

Litteratur

¹ *Sigfrid Leander*, Operation folkbildningsminnen (i: *Folkbildningsarbetet* nr 9—10/1965).

² *Bengt Nerman*, Folkbildning som minne (i: *Folkuniversitetet* nr 3/1966).

³ *Hugo Heffler*, Studier och ämnesval — en sammanfattande rapport (i: *Folkbildningsarbetet* nr 1/1967).

⁴ *J. A. Eklund*, Om vetenskap. Ovetenskapliga frågor och svar (s. 461 i: *Svensk tidskrift* 1893, årg. 3).

⁵ *Folk och bildning*. Operation folkbildningsminnen. En handledning av Sigfrid Leander. Utg. av Ofms arbetsutskott (Hugo Heffler, Åke Kromnow, Sigfrid Leander, Stig G. Nordström, Henry G. Olovsson). 40 s. Tr. Karlskrona 1966.

⁶ *Sigfrid Leander*, Folkbildning och etik. En studie till 100-årsminnet av Knut Kjellberg (1867—1921), (i: *Studiekamraten* nr 3/1967).

⁷ Nordiska museet (KU, K. N., född 1897, Dönjaner, Kalvsvik, 1966).

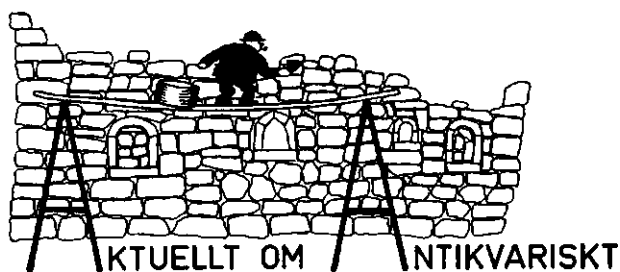
⁸ *J. Hansen*, Tankar om Bondens Uplysning (Öfvers. Lund 1795).

⁹ *Fritz v. Dardel*, Teckningar ur dagens händelser. (Ser. B, Stockholm 1848). Jfr *Sigfrid Leander*, Självdeklaration av äldre folkbildare (i: *Folkbildningsarbetet* nr 8/1966).

¹⁰ *Sigfrid Leander*, När börjar och var slutar folkbildningen? (i: *Studiekamraten* nr 6/1966).

¹¹ *Rudolf Berner*, Forskningsprojektet Klassamhällets funktioner... och nu börjar Operation folkbildningsminnen (i: *Studiekamraten* nr 5/1966).

¹² *Jonas Åkerstedt*, Den litterate arbetaren. Bildningssyn och studieverksamhet i ABF 1912—1930. Meddelanden utgivna av Avd. för litteratursociologi vid Litteraturhist. inst. i Uppsala. Uppsala 1967.

MÄRKLIGT GRAVFYND

I april månad undersöktes två gravar på Ullstorp nr 11 hos nämndeman Anton Persson, Ullstorp. Vid vårbruket hade man där på ett skifte med lätt jord upptäckt stenar som låg strax under plogdjupet. Då några av stenarna avlägsnades framgick det, att de ingick i en större anläggning och Lunds Universitets Historiska Museum underrättades. Besiktningen och den efterföljande undersökningen visade att stenarna tillhörde en grav från mellaneneolitisk tid (ca 2300 f Kr) och att den var anlagd av folk tillhörande stridsyxkulturen (båtyxkulturen). Vid utgrävningen framkom ytterligare en grav, som skurit en obetydlig bit av den först påträffade, äldre graven. Den förra var en kistgrav utan fynd och intresset kan helt riktas mot den äldre graven som var för Sveriges del helt unik.

Graven som låg i norr-söder bestod av en trattformig stenram 4,30 m lång och 2,40 m bred, som uppbyggts kring en eller två kistor av trä, av vilket material fina och tydliga spår kunde konstateras. Att anläggningen rymde två individer, sannolikt kvinnor, var klart även om inga skelettspår var bevarade. Om de lagts i en lång gemensam kista eller två korta kis-

tor gick inte att klargöra. Kistan, eller kistorna tillsammans hade en längd av 2,50 m och en bredd av 0,80 m. Dessa mått verkar snålt tilltagna, men det har funnits plats för två personer i sovställning, vilken var den gängse vid stridsyxekulturens gravläggningar. I den södra graven påträffades ett något deformerat men fullständigt lerkärl (15 cm diam., 10 cm högt), halvklotformigt och dekorerat med vinkelband gjorda med s. k. kamstämpel. Till denna grav hörde också en bärnstenspärla, tre vackra flintspån och några samlingar keramikskärvor, som kan utgöra ytterligare ett gravkärl. Konserveringen av fyndet är emellertid inte slutförd ännu. I den norra graven låg en samling keramikbitar av samma typ som det hela kärlet, ett flintspån och i nordvästra hörnet, en klotformig bärnstenspärla. Över södra delen av denna grav fanns ett 40-tal mindre bärnstenspärlor spridda. Ett litet eggfragment av en håleddad slipad yxa påträffades också men kan knappast höras till gravgåvorna, som för övrigt är typiska för stridsyxekulturens kvinnogravar. När träkistan eller den kistliknande konstruktionen mulnat och sjunkit ihop, hade den hå-

lighet som därvid uppstod fyllts med mörkbrun humös kulturjord. Denna innehöll en hel del keramik av samma art som den i graven men även fragment av andra av stridsyxkulturens kärtyper samt träkol och brända ben. Detta kan tolkas på flera sätt. Antingen har det funnits en boplatz alldeles i närheten av graven och fynden i den mörka fyllningen uppe i graven har kommit därifrån, eller har någon form av gravoffer förrättats på graven varvid fynden skulle vara rester av offerceremonier. Om offer gjorts på graven finns det skäl att antaga att detta skett inomhus. I stenramens ytterkanter konstaterades nämligen sex stolphål. Tre av dessa var helt tydliga medan tre, som inte nådde lika djupt ner, var något osäkra. I det sydligaste stolphålet satt de kolade resterna av en ung. 10 cm tjock stolpe. Av tre stolphål framgick det tydligt att stolparna lutat in över graven. De kan ha uppburit ett tak. Ullstorpsgraven är genom denna anordning så märklig och helt utan motstycke i svenskt material att fyndet nu tillkännagives trots att det inte är fullständigt bearbetat.

R. P., B. S.

ETT BESYNNERLIGT HALLANDSKT MYNTFYND

För något år sedan anlände en försändelse med fem kraftigt nötta, delvis antika bronsmynt till landsantikvarien i Halmstad. De uppgavs i ett brev från Göteborgs museum härröra från en nyligen företagen grävning för en sommarstuga i Söndrum utanför Halmstad. Tidigare var endast två antika myntfynd

från Halland kända, varför fyndet bedömdes vara av stort intresse. En 11-årig skolpojke hade enligt egen uppgift fått syn på mynten, när en grävmaskin schaktade på en villatomt. Pojken hade faktiskt funnit ännu flera mynt på platsen, ja, han hade t. o. m. fått händerna fulla av dem! De flesta var dock så nötta, att han bara tog omhand fem stycken, som han visade upp för sin skollärare, vilken sedan lämnade dem till Göteborgs museum. Därifrån gick de vidare till Hallands museum, som i sin tur skickade dem till Kungl. Myntkabinettet i Stockholm för bestämning. Sammansättningen visade sig emellertid egenartad, därigenom att de fem mynten spände över en mycket lång tidsperiod. Det äldsta var präglad i Ascalon i Palestina under romersk kejsartid, ett var slaget av Justinianus I (518—527 e. Kr.) i Konstantinopel och tre slutligen var arabiska, men omöjliga att bestämma närmare än till 11- och 1200-talen. Samtliga mynt hade dock en sak gemensam och det var deras östliga härkomst. Med hjälp av en uppgift om ägobeteckningen på tomtens, där mynten påträffats, lyckades man så småningom spåra ägaren till den fastighet, där fyndet gjorts. Ärendet tog då helt plötsligt en ny vändning. Det visade sig nämligen, att villaägaren nyligen varit i FN-tjänst i Gaza och själv inhandlat mynten där i en bazar. Hemkommen till Sverige hade han avsiktligt grävt ned dem, för att de skulle bringa lycka till det nya huset. Han var fortfarande i den tron, att mynten låg kvar och blev därför förvånad, när han fick reda på vilka omfattande efterforskningar hans förhävanden ställt till med. Inte minst förvånad blev han över att mynten var äkta. Ur arkeologisk synpunkt hade fyndet dock mist sitt värde, men det skedda

är ändå lärorikt. Bl. a. kan man här få en föreställning om, vad våra allt intensivare kontakter med de gamla kulturländerna omkring Medelhavet kan komma att innebära för framtiden, när det gäller antika eller medeltida mynt, som i strid ström nu söker sig mot norr.

L. L.

MEDELTID I MALMÖHUS LÄN

Den 6 juli blev klosterkyrkan i Ystad högtidligen återinvigd i närvaro av Konung Gustaf VI Adolf. Restaureringen igångsattes först i april 1966 men de omfattande arbetena genomfördes i rask takt så att kyrkan blev klar att tas i bruk till 700-årsjubileet av klostrets grundläggning.

Restaureringen, som skett under domkyrkoarkitekten E. Graebes ledning, har givit många värdefulla resultat. De allvarliga bekymren för kyrkans underhåll och framtida bestånd har försvunnit. Kyrkorummet har blivit funktionellt och dess skönhetsvärden har tillvaratagits. Vidare har de parallellt med restaureringsarbetena bedrivna arkeologiska och byggnadshistoriska undersökningarna lämnat flera intressanta bidrag till kyrkans medeltida historia.

Vid gråbrödraklostret i Ystad har också igångsatts en arkeologisk undersökning av de hittills outgrävda delarna av klosterområdet, d. v. s. delar av norra längan och västra korsgångsflygeln. Utgrävningarna sker som ett statligt beredskapsarbete i riksantikvarieämbetets regi.

Arbetsmarknadsstyrelsen har anvisat 75.000 kronor för ändamålet. Platsledare är assistent Karin Andersson vid Lunds universitets historiska museum och biträdande arkeolog amanuens Barbro Sundnér.

Den medeltida sockenkyrkan i Balkåkra med romanskt kor och långhus samt senmedeltida torn lämnades att förfalla sedan den stora kyrkan vid Marsvinsholm uppförts på 1860-talet. Koret, som innehöll en gravplats för familjen Ruuth, blev ombyggt, fick ett lågt pyramidtak, fönstren och triumfbågen igenmurades och absiden revs. Långhusets tak togs bort och murarna raserades delvis. Tornets sadeltak och murverk blev dock bevarat.

En istandsättning av ruinen kom till stånd på 1920-talet. Nu har det ånyo blivit aktuellt att göra en upprustning och i sommar har en rad konserveringsarbeten utförts på församlingens bekostnad. Tornets tegeltak har lagts om och murverken har lagats och omfogats såväl in- som utvändigt på torn och långhus. I koret — det Ruuthska gravhuset — repareras väggarna och 1300-talsvalvet med sin bevarade originalputs konserveras av konservator Albert Eriksson.

Corps-de-logiet på Näsbyholms slott är visserligen en helt modern byggnad men dess murar är byggda kring en senmedeltida källarvåning, som är den enda bevarade delen av den gamla ärkebi-

skopsborgen. Källaren består av två kvadratiske rum som vardera har fyra välbevarade kryssvalv av tegel, burna av en mittpelare. Ytermurarna är av gråsten medan väggen som skiljer de båda rummen åt är av tegel. I källarens syd-mur finns delvis bevarade fönster- och dörröppningar. Inför en kommande istandsättning av de båda rummen och omläggning av deras golv har en uppmätning och arkeologisk provundersökning företagits av antikvarien Carl-Axel Mildner.

E. G.

AMS-ARBETE

Sporrakulla gård i Glimåkra socken har ett mycket otillgängligt läge inne i den nordskånska storskogen. Kring själva gården finns emellertid fortfarande en rest av ett öppet landskap och utsikten över skogsbygden är bokstavligen milsvid. Gården är en fyrlängad anläggning med stuga och tre ekonomibyggnader. Huvudbyggnaden är knuttimrad, medan uthusen består av delvis panelklätt skiftesverk. Det inre av ryggåsstugan har en genuint ålderdomlig karaktär liksom f. ö. hela anläggningen (en under senare delen av 1800-talet uppförd mindre byggnad försämrar dock något helhetsintrycket). Sporrakullas ålder är oviss; i ryggåsstugans väggar finns stockar med konung Adolf Fredriks namn, men det är givetvis möjligt, att de inte sitter på ursprunglig plats.

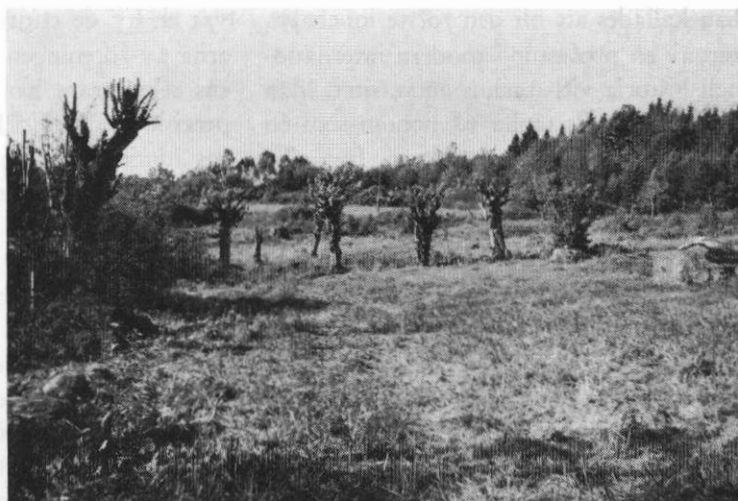
Till följd av gårdens otillgängliga läge är tillsynen och underhållet mycket problematiskt. Sedan länge är den en ödegård. Såväl gårdsplan som tillhörande trädgård och hagmarker har varit starkt igenvuxna, och byggnaderna, särskilt spåntaken, har den senaste tiden varit i dåligt skick. I samråd med markägaren, godsägare D. Kennedy, Råbelöf, har emellertid nyligen vissa förbättringsåtgärder vidtagits. Sålunda har som beredskapsarbete genom skogsvårdsstyrelsens försorg markområdena kring gården röjts, varvid man eftersträvat att återställa karaktären av hävdad mark. Vidare har markägaren med bidrag av riksantikvarieämbetet låtit utföra vissa angelägna reparationsarbeten på själva byggnaderna: bl. a. har huvudbyggnadens spåntak lagts om och skadorna på en vägg, som hotat störta in, har avhjälpes. Genom nu utförda reparationer kan möjligheterna att rädda den intressanta gården sägas ha ökats betydligt.

E. T.

JÖRGEN WEIBULL LÄMNAR LUND

Det finns människor, som är naturligt och självklart internationella; människor som reser och byter bostadsort med avspänd lätthet, som får vänner och kontakter vart de än kommer och som förstår att avvinna en ny miljö något positivt och konstruktivt. En sådan människa är Jörgen Weibull. Därför kändes det på intet vis uppseendeväckande, att

Sporrakulla. Träden
på hagmarkerna
runt gården har ett
karaktéristiskt utse-
ende, en följd av
kontinuerlig lövtäkt.

Den ensliga gårdens
slutenhet och domi-
nerande läge ger
nästan intryck av
försvarsanläggning.
Foto E. Thun.

han kallades att bli den förste innehavaren av en professur i modern internationell historia vid Aarhus universitet. Man kunde inte alls tänka på honom som en emigrant, som ett av offren för vårt lands så livligt debatterade brain-drain. I stället framstod hans överflyttning till Aarhus som ett nytt och spännande uttryck för hans expansiva verksamhetslust. Hans kvalifikationer för tjänsten var utomordentliga — dokumenterade både genom vetenskaplig produktion och genom en uppskattad lärargärning vid Lunds universitet — och de motiverade väl det danska universitetets hedrande kallelse.

Allt detta hade icke behövt sägas i Ale, om inte Jörgen Weibulls överflyttning till Aarhus fått kännbara konsekvenser för vår förening. Jörgen Weibull

var en av de entusiastiska återuppväckarna av föreningen 1962. Som föreningssekreterare har han sedan dess med precision och skicklighet skött förenings administrativa angelägenheter. Många glada och välregisserade exkursioner har han lett till våra landskaps alla hörn, många fräscha och givande föredrag har först tagit form i hans skapande fantasi och många spetsiga och dräpande repliker från sekreteraren har kryddat våra styrelsesammanträden. Nu lämnar han vår krets. För första gången på mer än hundra år sitter inte längre en Weibull som föreningens sekreterare.

Styrelsen tackar Jörgen Weibull varmt för det arbete och det intresse han ägnat Historisk och arkeologisk förening för skåneland och önskar honom glädje och framgång inom nya verksamhetsfält.

Birgitta Odén

SKÅNELANDSLITTERATUR

Historisk-antikvarisk bibliografi

sammanställd av John Tuneld

1966.

Ahlström, Tore, Boken om Skåne. 3 uppl. Lund, Gleerup, 1966. 8:o. 160, (1) sid., 1 kartbl.; Bilaga: Att minnas. 15, (1) sid. Kr. 7:75.

Alebo, Gustaf Ernfrid, I Cimbrishamn omkring sekelskiftet. Simrishamn, Bokförl. Ivo, 1966. 8:o. 191 sid. Kr. 25:—.

Andersson, Hilbert, Skånska åkerskiften (Ymer. 86 (1966), sid. 84—96).

Arvidsson, Rolf, Bibliografi över Gunnar Carlquists tryckta skrifter. Lund, Förf., 1966. 8:o. 23, (1) sid.

Assarsson, Berndt David, Det skånska problemet. [Ny utg.] København 1966. 8:o. 38, (2) sid. Kr. 5:—. (Dansk-skaansk tidsskrift. 1966: Januar.)

Bjärebygden. Årsbok för Bjäre härads hembygdsförening. 1966. Båstad, Bjäre härads hembygdsförening, 1966. 8:o. 160 sid. Kr. 7:—.

Blekinge läns bebyggelse. En skildring i ord och bild. Under red. av *Bo Bengtsson*. Artikel samt kommun- och sockenbeskrivningar av *Ake Sundström*. Malmö, AB Svensk landskapslitteratur, 1966. 4:o. 641, (1) sid. Inb. Kr. 238:—; halvfr. bd 298:—.

Blekingeboken. Årsbok för medlemmarna i Blekinge musei- och hembygdsförening. 44 (1966). Karlskrona, Blekinge musei och hembygdsförening, 1966. 8:o. 256 sid. Kr. 15:—.

Boken om Sofiero. Ett kungligt sommarresidens vid Sundets strand skildrat i ord och bild till hundraårsjubileet av slottets tillblivelse. Inledning: *Karl Ragnar Gierow*. Texter av *Stig H:son Ericson*, *Carl-Fredrik Palmstierna*, *Sven Grén*. 2 uppl. Malmö, Allhem, 1966. 4:o. 231, (10) sid., 1 pl. Inb. Kr. 39:50.

Borres bygd, några berättelser från Österlen. Samlade av *Carl Fredrik Ohlsson* på uppdrag av Borrby sparbank. Teckningar av *Gösta Carlmeyer*. Borrby, Borrby sparbank, 1966. 8:o. 215, (1) sid. Inb. Kr. 40:—.

Brenner, S. Otto, Varbergs bouppteckningar 1641—1670. Malmö, Arkiv för svensk släktforskning, 1966. 4:o. (19) sid. Kr. 33:—.

—, Ystads bouppteckningar 1611—1735. Malmö, Arkiv för svensk släktforskning, 1965 [publ. 1966]. 4:o. (72) sid. Kr. 48:—.

Bringmark, Gösta, Ängelholm, framtidsstad på gammal grund. En krönika i ord och bild till 450-årsminnet. Tecknare: *Ludvig Johnson*, *K.-E. Melin*. Ängelholm, Drätselkontoret, 1966. 4:o. 112 sid. Kr. 12:—; inb. 20:—.

Brogårdh, Thore, Från Helgeå- till Lagadalen. Markaryd, Förf., 1966. 8:o. 150, (2) sid. Kr. 15:—; inb. 23:—.

Burrau, Christian, Min biografi. Utg. av *Brita Stjernswärd*. Stockholm, LT; [Sec-lig], 1966. 8:o. 155, (1) sid., (8) pl.-bl. Kr. 22:—.

- Carlquist, Gunnar*, Släkten Bruzelius prästerliga medlemmar i Lunds stift. Föredrag vid Bruzelianska släktföreningens årsmöte den 5 juli 1959 i Arild. Utg. av Bruzelianska släktföreningen genom *Anders Bruzelius*. Lund, Utg., 1966. 8:o. 37, (1) sid., 1 portr. Kr. 6:—.
- Cederbom, Lars August*, Den gamle lektorn berättar. Lars August Cederboms minnen valda, omarbetade och utgivna av *Harald Schiller*. Stockholm 1966. 8:o. 105, (1) sid. Kr. 12: 50.
- Det gamla Trelleborg. Årsskrift. 1966. Trelleborg, Trelleborgs museum, 1966. 8:o. 110, (1) sid. Kr. 9:—.
- Ek, Sven B.*, En skånsk kvarn och dess persiska frände. En studie i folklig uppfinnarkonst. Lund, Gleerup, 1966. 8:o. 69, (1) sid. Kr. 14:—. (Scripta minora Regiae Societatis humaniorum litterarum Lundensis... 1964/65:1.)
- , Stadsundersökningar i Lund. Praktiska erfarenheter och principiella problem (Rig. 49 (1966), sid. 97—108).
- Eskeröd, Albert*, By och gård inom danskt-skånskt område. En orientering och några randanteckningar (Fortid og nutid. 23 (1966/1968), sid. 1—26).
- , Skånes kust. Teckningar av författaren. 5 uppl. Stockholm, LT; [Seelig], 1966. 8:o. 222, (2) sid. Inb. Kr. 32:—; halvfr. bd 50:—.
- Frode Kristensen, Selma*, Vid brunnen. En kulturbild från sekelskiftet [i Borrbys socken]. Mit einer deutschen Zusammenfassung. Lund, Gleerup, 1966. 8:o. 127 sid. Kr. 17: 50. (Skrifter från Folklivsarkivet i Lund. 8.)
- Frostin, Greta*, I världen ett hem. Omslag och teckningar av *Evert Skymne*. 2. Stockholm, SKDB, 1966. 8:o. 245, (1) sid., (4) pl.-bl. Kr. 28:—; inb. 34:—.
- Från Ystadsspråk till Strindbergsdrama. Red.: *Sven Carlquist, Nils Olsson*. Ystad, Ystads fornminnesförening, 1966. 8:o. 130, (1) sid. Kr. 15:—. (Ystads fornminnesförenings skrift. 11.)
- Föreningen Gamla Halmstads årsbok. 43 (1966). Halmstad, Föreningen Gamla Halmstad, 1966. 8:o. 235 sid., 1 pl. Kr. 15:—.
- Föreningen Gamla Karlskrona. Årsbok. 1966. *Rees, Lorens de*, En Karlskronaborgares dagbok. Lorens de Rees' dagbok 1692—1735. Med inledning och kommentar av *Paul Wilstadius*. Karlskrona, Föreningen Gamla Karlskrona, 1966. 8:o. 147 sid. Kr. 15:—.
- Förteckning över frälshemmansägare Ola Sonessons ättlingar. Malmö, Carl Sture Jönsson, Sofielundsvägen 45, 1966. 8:o. 119, (1) sid.
- Gillingstam, Hans*, Den skånsk-norrländska släkten Svenonius. Stockholm, Personhistoriska samfundet, 1966. 8:o. XI, 213 sid. Kr. 14:—. (Skrifter utg. av Personhistoriska samfundet. 16. — Personhistorisk tidskrift. 63 (1965): 1/2.)
- Gärds härads hembygdsförenings årsbok. 31 (1966). Djurröd, Gärds härads hembygdsförening, 1966. 8:o. 112 sid. Kr. 7:—.
- Göinge hembygdsförenings årsbok. 45 (1966). Broby, Göinge hembygdsförening, 1966. 8:o. 124 sid. Kr. 9:—.
- Halland. Årsbok för kulturhistoria och hembygdsvård i Hallands län. 49 (1966). Halmstad, Hallands museum, 1966. 8:o. 167 sid. Kr. 12:—.

- Hallandsbygd. Utg. av Mellersta Hallands hembygds-krets. 8 (1966/67). Köinge, Mellersta Hallands hembygds-krets, 1966. 8:o. 93, (1) sid. Kr. 4: —.
- Hedwall, Anders*, Tullsagra Simon alias Simon Snapphane. En skånsk frihetskämp. København 1966. 8:o. 44 sid. Kr. 5: —. (Dansk-skaansk tidsskrift. 1966: Oktober.)
- Hemby, Edith*, Säby, sockerbetans socken. Landskrona, N. O. Hemby, 1966. 8:o. 315 sid. Inb. Kr. 25: —.
- Jansson, Sven B. F.*, Älleköpingestenen, Åhus. Nu i Kristianstads museum (Fornvännen. 61 (1966), sid. 104—105).
- Jansson, Nils Ragnar*, De stora domänerna i Malmöhus län omkring år 1914 (Svensk geografisk årsbok. 42 (1966), sid. 42—51).
- Jordberga*. [Red. av *Eric Mårtensson*.] Skurup, AB Lidbergs blankettförlag, 1966. 8:o. 38 sid.
- Kristersson, Orvar*, Falsterbo kring sekelskiftet. Några minnesanteckningar från 1890-talet. Falsterbo, Falsterbo naturskydds- och fornminnesförening, 1966. 8:o. 46 sid.
- Kullabygd. Kullens hembygdsförenings års-skrift. 39 (1966). Höganäs, Kullens hembygdsförening, 1966. 8:o. 116, (1) sid. Kr. 10: —.
- Limhamniana. 8 (1966). Malmö, Limhamns museiförening, 1966. 8:o. 106, (1) sid. Kr. 10: —.
- Lindskog, Claes*, Malört och vira. Stockholm, Norstedt, 1966. 8:o. 214, (1) sid. Kr. 25: —; inb. 31: —.
- Lisberg-Jensen, Ole*, Skutfarten på Ven 1875—1960. Lund, Folklivsarkivet, 1966. 4:o. (2), 37 sid., 2 pl. Kr. 10: —. (Stencilerade skrifter från Institutionen för folklivs-forskning vid Lunds universitet (Folklivsarkivet). 2.)
- Livet i Lergökastan. En studie i småstadsliv. Berättelser av gamla ängelholmare upptecknade och utg. av *Anna Birgitta Rooth*. Lund, Gleerup, 1966. 8:o. Kr. 10: —.
- Ljungman, Ulrika*, Tempelkällan. En tydning av skånska medeltidsfuntars bildvärld (Lunds stifts julbok. 1966, sid. 153—172).
- Löfström, Inge*, Lunds barnhem 1866—1966. Lund, Håkan Ohlssons boktr., 1966. 8:o. 15, (1) sid. Kr. 3: 50.
- Malmö fornminnesförening. Årsskrift. 34 (1966). Malmö, Malmö fornminnesförening, 1966. 8:o. 134, XIV sid., 1 pl. Kr. 15: —.
- Minnen från Hälsingborg och dess skola. 33. Stockholm, Hälsingborgspojkarnas gille i Stockholm, 1966. 8:o. 213 sid. Kr. 15: —.
- Munthell, Aug.*, Släktregister och minnes-teckning över stamfäderna förre dragon Per Andersson Tell och hans hustru Karna Tell, född Jönsdotter, 1763—1965. Svedala, Gamla boktryckeriet, 1966. 4:o. (17) sid.
- Mårtensson, Eric*, Svaneholms slott. Kortfattad historisk vägledning. Skurup, Svaneholms museum, 1966. 8:o. 26 sid.
- Ohlsson, Lars*, Trelleborg som det var, som det är. Utg. av Trelleborgs allehanda vid tidningens 90-årsjubileum den 4 oktober 1966. Trelleborg, Trelleborgs allehanda, 1966. 8:o. 159 sid. Inb. Kr. 20: —.
- Onsjöbygden. Onsjö härads hembygdsförenings årsbok. 13 (1966). Teckmatorp, Onsjö härads hembygdsförening, 1966. 8:o. 65 sid. Kr. 8: —.
- Osby hembygdsförening. Årsbok. 7 (1966). Osby, Osby hembygdsförening, 1966. 8:o. 163 sid. Kr. 10: —.

Persson, Gunnar, Utflykter i Färs. I nuet och det förgångna. Östraby, Förf., 1966. 8:o. 132 sid. Kr. 13: —.

Säsä. Skånsk samling. 23 (1966). Åsbo-Össjö, Sällskapet Skånsk samling, 1966. 8:o. 71, (1) sid. Kr. 10: —.

Sandklef, Albert, Vattenförsörjningen på Varbergs slott och fästning (Fornvännen. 61 (1966), sid. 32—39).

Skånes hembygdsförbund. Årsbok. 1966. Kristianstad & Lund, Skånes hembygdsförbund, 1966. 8:o. 150 sid. Kr. 12: —.

Slott och herresäten i Sverige. Ett konst- och kulturhistoriskt samlingsverk... Huvudredaktör: *Sven T. Kjellberg*. Malmö, Allhem, 1966. 8:o. Inb. Kr. 62: — per volym.

Skåne. Av *Sven T. Kjellberg*. 1. Malmöhus län. Norra delen. 375, (1) sid., 24 pl., 1 karta. — 2. Malmöhus län. Södra delen. 413, (1) sid., 33 pl. — 3. Kristianstads län. 421, (2) sid., 37 pl.

Strandell, Birger, Linné i Lund (Sydsvenska medicinhistoriska sällskapet. Årsskrift. 1966, sid. 81—102).

Ström, Fredrik, Halland. En litterär beskrivning. Utg. av Samfundet Hallands biblioteks vänner. Halmstad, Samf., 1966. 8:o. 150 sid. Inb. Kr. 22: —.

Svennung, J., Gränsdragningen mellan Sverige och Danmark på 1000-talet (Fornvännen. 61 (1966), sid. 219—229).

Sydsvenska dagbladets årsbok. 1967. Lund. 5 studenter 2 sekler. *Bernhard Cronholm*, *Alf Nyman*, *Thomas Munck af Rosenschöld*, *Jöran Mjöberg*, *Sven-Eric Liedman*. [Red.: *Ragnar Gustafson*.] Malmö, Sydsv. dagbl., 1966. 4:o. 154, (2) sid. Inb. Kr. 35: —.

Thomasson, Sigurd Tschå, Ystad. Famntagat mellan fontid — framtid. Ystad, Tryckeri AB Aurora, 1966. 8:o. 204, (1) sid. Kr. 11: —.

Tynelius, Sven, Förnyelse av det gamla låghusbeståndet i stadskärnan. En modellundersökning i Lund... Stockholm, AB Svensk byggtjänst, 1966. 4:o. 54, (2) sid. Kr. 18: —. (Rapport från Byggforskningsen. 29.)

Törje, Axel, Nils Lilja. Klockare, botanist, litteratör. Lund, Gleerup, 1966. 8:o. 96 sid. Kr. 14: —.

Varbergs museum. Årsbok. 17 (1966). Varberg, Varbergs museum, 1966. 8:o. 171 sid. Kr. 12: —.

Wentz, Hilmer, Till minnet av Ängelholmsprosten Frans Kock (Lunds stifts julbok. 1966, sid. 180—202).

Vår bygd. 49 (1966). Kungsbacka, Nordhalls hembygdsförening, 1966. 8:o. 101 sid. Kr. 8: —.

Västra Göinge hembygdsförenings skriftserie. 14. Hässleholm, Västra Göinge hembygdsförening, 1966. 8:o. 86, (1) sid. Kr. 10: —.

INNEHÅLL

Henrik Græbe: Kalkmålningarna i Vä kyrka	1
Herman Schlyter: Instruction för scholae mestare	15
Sigfrid Leander: Operation folkbildningsminnen	26
Aktuellt om antikvariskt	
Rolf Petré och Bengt Salomonsson: Märkligt gravfynd	35
Lennart Lundborg: Ett besynnerligt halländskt myntfynd	36
Evald Gustafsson: Medeltid i Malmöhus län	37
Egon Thun: AMS-arbete	38
Birgitta Odén: Jörgen Weibull lämnar Lund	38
John Tuneld: Skånelandslitteratur	41

EFTERTRYCK, helt eller delvis medgives endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

STÖD

De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

ALDRE HAF TEN

av "Samlingar till Skånes historia", "Skånska Samlingar" och "Historisk tidskrift för Skåneland" samt andra av föreningen utgivna skrifter kan erhållas genom hänvändelse till föreningens sekreterare, docent Jörgen Weibull, Lund.

BLIV MEDLEM

Årsavgiften 15 kr insättes på föreningens postgiro, Lund 24 68 31, c/o kassören, museichef B.-A. Person, Varberg.

Medlem erhåller kostnadsfritt ALE, Historisk tidskrift för Skåneland

CWK GLEERUP BOKFÖRLAG
LUND

Kr 5:—